

Jakub Kufel

<https://orcid.org/0000-0003-1679-7213>

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Wojciech Polak

<https://orcid.org/0000-0002-6069-2876>

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Reakcje władz na zagrożenia bezpieczeństwa związane z przemianami demokratycznymi na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika

Zarys treści: Uniwersytet Mikołaja Kopernika odegrał ważną rolę w procesie przemian demokratycznych w okresie pierwszej „Solidarności”. To tu zawiązał się pierwszy ruch struktur poziomych, który zdominował Komitet Uczelniany PZPR, a społeczność akademicka poprzez Komitet Uczelniany „Solidarność”, czy Niezależne Zrzeszenie Studentów mogła naciskać na władze w celu realizacji postulatów wolnościowych. Zagrożenia bezpieczeństwa wynikające z procesu demokratyzacji były monitorowane przez aparat bezpieczeństwa, a raporty analizowane przez władze partyjne. Celem artykułu jest przedstawienie reakcji władz wojewódzkich na zagrożenia bezpieczeństwa, które w ich optyce wynikały z przemian demokratycznych mających miejsce na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w okresie pierwszej Solidarności.

Abstract: The Nicolaus Copernicus University in Toruń played an essential role in the process of democratic transformation during the early period of the ‘Solidarity’ movement. It was here that the first movement of so-called horizontal structures started, which dominated the University Committee of the Polish United Workers’ Party. The university community could exert pressure – through the University Committee ‘Solidarity’ or the Independent Students’ Association – on the authorities to fulfil the freedom demands. Threats to security imposed by the ongoing democratisation processes were monitored by the security apparatus, and the reports were analysed by the party leadership. The purpose of the article is to present the reaction of the voivodeship authorities to the security threats which, seen from their perspective, resulted from the democratic changes taking place at the Nicolaus Copernicus University during the first ‘Solidarity’ period.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, zagrożenia, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, demokratyzacja

Keywords: security, threats, Nicolaus Copernicus University in Torun, democratization of the university

Wprowadzenie

Strajki, które miały miejsce na Wybrzeżu latem 1980 r., odbiły się szerokim echem w całym kraju. Podpisanie porozumień sierpniowych otworzyło możliwość instytucjonalizacji niezależnego związku zawodowego, który stał się wkrótce faktycznie ruchem społecznym o nazwie NSZZ „Solidarność”. Komórki założycielskie związków zawodowych zostały zawiązane w kolejnych zakładach pracy w całym kraju. Dotyczyło to także uczelni wyższych, wśród których istotną rolę odegrał Uniwersytet Mikołaja Kopernika (UMK). Powstanie związku zawodowego „Solidarność” na toruńskiej uczelni wywołało duży niepokój wśród przedstawicieli wojewódzkich władz Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR), którzy obawiali się utraty wpływu na sytuację w regionie. Dotychczas to, co działo się na UMK było pod kontrolą partii implementującej swoje decyzje poprzez Komitet Uczelniany (KU). Podpisanie porozumień sierpniowych zmieniło ten paradygmat działań. Fala demokratyzacji objęła w Toruniu także PZPR. To na UMK zawiązały się pierwsze struktury poziome, dążące do zmian w sposobie funkcjonowania partii. Toruńska społeczność akademicka domagała się uchwalenia nowej ustawy o szkolnictwie wyższym, rejestracji Niezależnego Zrzeszenia Studentów i aktywnie wspierała NSZZ „Solidarność” w czasie kryzysów. Na UMK dokonano demokratycznego wyboru władz uczelni, a poszczególne podmioty, tj. Komitet Uczelniany „Solidarność”, Komitet Uczelniany PZPR, Niezależne Zrzeszenie Studentów (NZS), Socjalistyczny Związek Studentów Polskich (SZSP), czy władze uczelni potrafiły ze sobą współpracować, odwołując się w razie potrzeby do strajku jako sposobu nacisku na władze.

Szczegółowa diagnoza zagrożeń dokonana przez aparat bezpieczeństwa (przede wszystkim wojewódzkie struktury MO i SB) wzmacniała obawy w partii nie tylko o bezpieczeństwo dotychczasowego układu, ale wobec erozji legitymacji ze strony społeczeństwa, o jej kierowniczą rolę w państwie. W tym ujęciu zagrożenia bezpieczeństwa miały charakter polityczny. Można je zdefiniować jako: „stan, w którym nasilają się zadania zorganizowanych grup społecznych uniemożliwiających wypełnianie przez państwo jego głównych funkcji”¹. Zdaniem Jacka Czaputowicza może to zagrozić ograniczeniem stabilności rządów i utracie suwerenności wewnętrznej². Stan bezpieczeństwa politycznego dla władz oznaczał, zgodnie z definicją Iwony Pawlikowskiej „pewność przetrwania i rozwoju politycznego państwa”, a także ideologii uzasadniającej formę rządów³. Utrata

¹ A. Ciupiński, *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2002, s. 153.

² J. Czaputowicz, *Bezpieczeństwo w teoriach stosunków międzynarodowych*, w: *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Teoria i praktyka*, red. K. Żukrowska, M. Grącik, Warszawa 2006, s. 74.

³ I. Pawlikowska, *Bezpieczeństwo jako cel polityki zagranicznej państwa*, w: *Wstęp do polityki zagranicznej państwa*, Toruń 2005, s. 64. Szerzej na temat bezpieczeństwa politycznego: W. Pokruszyński, *Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka*, Józefów 2012, s. 154; S. Zalewski, *Bezpieczeństwo polityczne*

poparcia społecznego na rzecz „Solidarności” i innych organizacji niezależnych, powstanie struktur poziomych podważających dotychczasowy model zarządzania partią, demokratyzacja uczelni, czy protesty jako forma oporu społecznego, stanowiły w optyce władz największe zagrożenia dla bezpieczeństwa w wymiarze politycznym. Chcąc utrzymać suwerenną władzę, PZPR musiała podjąć działania w celu obrony swoich interesów.

Celem artykułu jest przedstawienie reakcji władz wojewódzkich na zagrożenia bezpieczeństwa, które z ich punktu widzenia wynikały z przemian demokratycznych mających miejsce na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w okresie pierwszej Solidarności. Poprzez zagrożenia dla bezpieczeństwa określa się wszelkie działania podejmowane przez organizacje zrzeszające pracowników i studentów UMK związane z procesem demokratyzacji, polegające na poszerzeniu autonomii uczelni, a przez to ograniczeniu wpływu PZPR na jej działalność. Artykuł ma odpowiedzieć na pytanie, w jakim stopniu wojewódzkie władze partyjne były w stanie kontrolować potencjalne zagrożenia bezpieczeństwa dotychczasowego systemu zarządzania uczelnią związane z przemianami demokratycznymi na UMK. Aby rozstrzygnąć ten problem, należy przedstawić diagnozę zagrożeń dokonaną przez aparat bezpieczeństwa, przeanalizować stosunek władz partyjnych do zmian zapoczątkowanych przez porozumienia sierpniowe, ocenić wpływ wojewódzkich instancji partyjnych na Komitet Uczelniany zdominowany przez przedstawicieli struktur poziomych; omówić napięcia, strajki w tym okresie i sposób radzenia sobie w tej sytuacji przez instancje partyjne oraz przedstawić działania podejmowane przez „Solidarność”, NZS, władze uczelniane dążące do demokratyzacji uczelni i ograniczenia wpływu PZPR oraz dokonać oceny ich skuteczności.

Artykuł powstał w oparciu o szeroką bazę źródłową. Przeprowadzono kwerendę w zbiorach Archiwum Państwowego w Toruniu, Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Zbiorów Specjalnych Biblioteki Głównej UMK, Instytucie Pamięci Narodowej oraz dostępnych drukowanych zbiorach źródeł. Wśród przeanalizowanych dokumentów znajdują się m.in. protokoły z posiedzeń Plenum Komitetu Wojewódzkiego (KW) PZPR, Egzekutywy KW PZPR, Sekretariatu KW PZPR; KU PZPR, KU „Solidarność”, Podstawowych Organizacji Partyjnych (POP) UMK, raporty i meldunki KW MO, pisma drugiego obiegu, ulotki, protokoły z posiedzeń senatu UMK etc. Wiele z tych materiałów podlegało analizie po raz pierwszy, a wyciągnięte wnioski wykraczają znacząco poza obecne w dotychczasowej literaturze przedmiotu⁴.

państwa, Siedlce 2010, s. 17; B. Balcerowicz, *Bezpieczeństwo polityczne Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2004, s. 15.

⁴ Zob. m.in. R. Kozłowski, *Uniwersytet Mikołaja Kopernika w okresie pierwszej Solidarności 1980–1981*, „Dzieje Najnowsze” 2006, nr 4; idem, *Uwarunkowania polityczne działalności Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu w latach 1945–1989*, „Zapiski Historyczne” 1999, z. 1; J. Bełkot, *Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu w latach 1945–1985*, Toruń 1986; S. Galij-Skarbińska,

Wobec powstania „Solidarności”

W regionie toruńskim w sierpniu 1980 r. wiodącą rolę w kształtowaniu ruchu związkowego w zakładach pracy odgrywały Toruńskie Zakłady Urządzeń Okrętowych „Towimor”, zajmujące się produkcją urządzeń okrętowych. Przystąpiły one do strajku solidarnościowego ze Stoczną Gdańską 21 sierpnia 1980 r. Dużą rolę podczas protestu odgrywał popularny w „Towimorze” Zbigniew Iwanów, od 16 września 1980 r. I sekretarz Komitetu Zakładowego PZPR⁵. W dniach 27–29 sierpnia do strajkujących w tym zakładzie pracy przybyli m.in. czterej naukowcy z UMK należący do PZPR: Wiesław Lang, Kazimierz Wajda, Edmund Heza i Ryszard Wiśniewski. Wzięli oni udział w wiecu załogi oraz spotkali się z przedstawicielami Prezydium Komitetu Strajkowego. Solidarność ze strajkującymi, zaakcentowana przez środowisko naukowe, stała się płaszczyzną przyszłej współpracy między strukturami partyjnymi uczelni oraz „Towimoru”⁶.

Służba Bezpieczeństwa i Milicja Obywatelska już od wybuchu strajków sierpniowych w Stoczni Gdańskiej informowały o przebiegu protestów w województwie toruńskim oraz diagnozowały najważniejsze zagrożenia dla bezpieczeństwa w regionie⁷. Z uwagi na kluczową rolę, jaką odgrywał w Toruniu „Towimor”,

W. Polak, *Opór i trwanie: środowisko akademickie Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu w latach osiemdziesiątych – próba syntezy*, w: *Polskie uczelnie w latach osiemdziesiątych*, red. T. Gąsowski, Warszawa 2015; idem, *Najtrudniejsze egzaminy. Niezależne Zrzeszenie Studentów Uniwersytetu Mikołaja Kopernika na tle wydarzeń w kraju i regionie (1980–1982)*, Toruń 2001; idem, *Wydarzenia polityczne na UMK w latach 1980–1989*, w: *60-lecie Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu*, red. Cz. Łapicz, W. Wróblewski, Toruń 2006; R. Bäcker, *Struktury poziome w Toruniu*, Warszawa 1990; J. Szumski, *Zanim wyrosły poziomki. Zbigniew Iwanów do września 1980 r.*, w: *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2014*, red. J. Szumski, Ł. Kamiński, Warszawa 2015; P. Ośko, *Struktury poziome PZPR w warszawskim środowisku naukowym w latach 1980–1981*, „Polska 1944/45–1989. Studia i materiały” 16, 2018; R. Bäcker, *Pomiędzy masami a aparatem. Struktury poziome w Toruniu (1980–1981)*, w: *Społeczeństwo polskie w dobie modernizacji. Polacy i Niemcy w XIX i XX wieku*, red. R. Bäcker, M. Chamot, Z. Karpus, Toruń 2000; P. Gasztołd, *Partia zjednoczona czy podzielona? Różne nurty PZPR w ostatniej dekadzie PRL*, „Annales Universitatis Pedagogicae Cracoviensis”, *Studia Politologica* 10, 2013.

⁵ Zbigniew Iwanów rozpoczął pracę w Toruńskich Zakładach Urządzeń okrętowych „Towimor” w 1976 r., przechodząc przez 4 lata przez kolejne szczeble awansu. Jako członek PZPR w dniu 6 listopada 1979 r. został I sekretarzem ekonomicznym KZ. Był ceniony przez pracowników zakładu i choć popierał dążenia robotników do powołania własnej organizacji związkowej, to liczył przede wszystkim na możliwość wprowadzenia zmian w PZPR. Strajk sierpniowy był dla niego testem lojalności wobec zwierzchników, a zarazem jego sprawdzianem jako lidera protestu. Szerzej na temat roli Zbigniewa Iwanowa przed sierpniem 1980 r.; zob. J. Szumski, *op. cit.*

⁶ W. Polak, *Sierpień nad Drwęcą i Wisłą. Strajki i protesty w Toruniu i województwie toruńskim latem 1980 r.*, Gdańsk 2010, s. 94.

⁷ Określano w ten sposób działania związane z „naruszeniem porządku publicznego”, dotyczące m.in. przejawów oporu społecznego, takich jak strajki, manifestacje, wiece; działalności opozycji i niezależnych organizacji, np. formułowanie postulatów, pism i druków ulotnych, spotkań, czy nawet nastrojów wśród społeczności akademickiej kwestionujących stanowisko PZPR.

znalazł się on pod szczególną obserwacją. „Podjęliśmy wspólne z władzami polityczno – administracyjnymi działania zmierzające do niedopuszczenia do rozszerzenia się strajku na inne zakłady pracy w Toruniu. Działalność komitetu strajkowego znajduje się pod naszą operacyjną kontrolą” – informowano w raporcie KW MO⁸.

Z punktu widzenia rozwoju sytuacji strajkowej w regionie, współpraca pomiędzy „Towimorem” a Uniwersytetem Mikołaja Kopernika okazała się kluczowa. Służba Bezpieczeństwa i Milicja Obywatelska starały się więc wnikliwie przyglądać nastrojom na toruńskiej uczelni, dostrzegając w nich zagrożenie związane z rozwojem postaw opozycyjnych. Wskazywano, że pracownicy naukowcy już od pierwszych dni strajku domagali się podania do publicznej wiadomości postulatów protestujących załóg wybrzeża oraz solidaryzowali się ze strajkującymi, odpowiedzialnością za zaistniałą w kraju sytuację obciążając kierownictwo partyjne. W sposób szczególny krytykowali centralistyczną rolę partii oraz domagali się zmiany sposobu zarządzania⁹. Za słuszny uznano także postulat powołania wolnych związków zawodowych, co zdaniem środowiska naukowego nie tylko nie godziło w podstawy socjalizmu, ale wręcz mogło go umocnić. Przedłużający się strajk rodził natomiast obawy akademików o to, że może dojść do zaognienia sytuacji i rozlewu krwi¹⁰.

Zakończenie strajku sierpniowego w Stoczni Gdańskiej oraz podpisanie porozumienia z Międzyzakładowym Komitetem Strajkowym doprowadziło do wygaszenia protestów w regionie toruńskim. Warunkiem zakończenia strajku była zgoda na podjęcie pracy od 2 września po zaakceptowaniu przez wojewodę toruńskiego przekształcenia się Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego w Międzyzakładowy Komitet Założycielski oraz wyznaczenie dla nowo tworzonego związku odpowiedniego lokalu. 1 września 1980 r. odbyło się zebranie pracowników Bazy

Zob. Instytut Pamięci Narodowej (dalej: IPN) By 464/42-92 99-102;109-124, Meldunki dzienne komendantów miejskich MO w Toruniu i Grudziądzu, naczelników Wydziałów KW MO w Toruniu oraz kierowników podległych jednostek dotyczące sytuacji społeczno-politycznej w województwie toruńskim za okres od 16 do 28 lutego 1980 roku przesłane w ramach akcji operacyjno-zabezpieczającej kryptonim „Lato ’80”; IPN By 464/103-108, 68-98, Informacje dzienne Komendanta Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Toruniu oraz jego zastępców do Ministra Spraw Wewnętrznych i Komendy Głównej Milicji Obywatelskiej dotyczące sytuacji społeczno-politycznej w województwie toruńskim za okres od lipca 1980 do grudnia 1981.

⁸ IPN By 464/68, Informacje dzienne Komendanta Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Toruniu oraz jego zastępców do Ministra Spraw Wewnętrznych i Komendy Głównej Milicji Obywatelskiej dotyczące sytuacji społeczno-politycznej w województwie toruńskim za okres lipiec–sierpień 1980, Raport z dnia 21 sierpnia 1980 roku, k. 80.

⁹ *Ibidem*, k. 84.

¹⁰ IPN By 464/68, Informacje dzienne Komendanta Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Toruniu oraz jego zastępców do Ministra Spraw Wewnętrznych i Komendy Głównej Milicji Obywatelskiej dotyczące sytuacji społeczno-politycznej w województwie toruńskim za okres lipiec–sierpień 1980, Raport z dnia 22 sierpnia 1980 roku, k. 93.

Techniczno-Magazynowej UMK. Zatrudnieni w tej jednostce organizacyjnej opowiedzieli się za powstaniem nowego związku zawodowego¹¹. W skład Komitetu Organizacyjnego uczelnianej „Solidarności” weszli: Andrzej Kryszak – przewodniczący, Leszek Gulewski – sekretarz, Andrzej Zubkowski, Andrzej Jankowski, Marian Lisewski – członkowie. „Solidarność” Bazy Techniczno-Magazynowej UMK została wpisana na listę toruńskich związków zawodowych działających w ramach Międzyzakładowego Komitetu Założycielskiego pod nr 14. Stała się tym samym załącznikiem niezależnej od władz organizacji związkowej na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika i otrzymała odpowiedni lokal w rektoracie¹². Jednocześnie Komitet Założycielski Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego (NSZZ) przy UMK (który wkrótce przyjął nazwę „Solidarność”) wystosował apel do pracowników uniwersytetu: „Wzywamy wszystkich do zapisywania się do Niezależnych Samorządnych Związków Zawodowych, do pracy nad tworzeniem fundamentów nowych organizacji związkowych, które służą interesom ludzi pracy i dobru naszej Ojczyzny”¹³. Pracownicy naukowcy uzyskali niezależną organizację związkową, która mogła walczyć o ich interesy.

Komitet Uczelniany (KU) PZPR UMK odniósł się pozytywnie do zmian zapoczątkowanych przez porozumienia sierpniowe. Zdaniem członków KU PZPR na UMK strajki na Wybrzeżu były autentycznym protestem robotników. Postulowano więc rozpoczęcie procesu demokratyzacji życia społecznego zgodnie z intencjami protestujących¹⁴. W związku z powstaniem pierwszej komórki „Solidarności” na uniwersytecie, organizacja partyjna wydała oświadczenie: „Egzekutywa KU PZPR popiera inicjatywy oddolne zmierzające do tworzenia nowych struktur Niezależnych Samorządnych Związków Zawodowych na UMK”¹⁵. W tym kontekście postulowano zainicjowanie procesu odnowy i demokratyzacji partii. Miały on obejmować: zmianę ordynacji wyborczej, likwidację centralizmu, przestrzeganie dyscypliny partyjnej, ograniczenie cenzury, informowanie społeczeństwa o sytuacji w kraju oraz zwołanie zjazdu partii, na który delegaci mieli być wybierani w drodze demokratycznych wyborów. Według KU PZPR nowy program partii powinien powstać w wyniku oddolnej debaty przeprowadzonej w Podstawowych Organizacjach Partyjnych¹⁶. Stanowisko KU wobec „Solidarności” oraz propozycje

¹¹ Kronika, „Głos Uczelni. Biuletyn UMK” 1980, nr 5, s. 57.

¹² Dokumenty Życia Społecznego Biblioteki Głównej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (dalej: DŻS UMK), Kolekcja NZS UMK, sygn. XVII – 1/d, Ulotki, *Komunikat. Do wszystkich pracowników UMK w Toruniu. 16 IX 1980 r.*

¹³ *Ibidem.*

¹⁴ Archiwum Państwowe w Toruniu (dalej: APT), sygn. 173/II/t. 5, KW PZPR. POP na prawach KU UMK w Toruniu, *Stosunek Uczelnianej Organizacji Partyjnej do aktualnych zagadnień życia społeczno-politycznego i środowiska akademickiego.*

¹⁵ Kronika, „Głos Uczelni. Biuletyn Uniwersytetu Mikołaja Kopernika” 1980, nr 5, s. 59.

¹⁶ Egzekutywa KU PZPR postulowała także zmiany w szkolnictwie wyższym, tj. weryfikację wynagrodzeń pracowników szkół wyższych, weryfikację Karty Praw Nauczyciela, finansowanie badań

zmian wskazywały na proreformatorskie nastawienie oraz zaufanie, którego podstawą była współpraca obu środowisk w czasie strajku sierpniowego.

Odmienne stanowisko wobec powstania „Solidarności” na UMK miał aparat bezpieczeństwa i wojewódzkie władze partyjne. W nowej inicjatywie widziano zagrożenie dla dominującej roli PZPR w państwie. Analizując niebezpieczeństwa związane z powstaniem „Solidarności” na UMK, w raportach KW MO zwracano uwagę na wzrost autorytetu MKS-ów przy jednoczesnym spadku autorytetu partii¹⁷. Podkreślano opinię części społeczeństwa, że niezależne związki zawodowe mogłyby stać się przeciwną dla PZPR partią, w której przeważaliby działacze antysocjalistyczni¹⁸. Raporty KW MO związane z zagrożeniami bezpieczeństwa były analizowane przez centralne władze partyjne. Wnioski i wytyczne trafiały także do instancji wojewódzkich. Tworzenie się struktur solidarnościowych na UMK budziło więc szczególny niepokój w toruńskim KW PZPR. Podczas Plenum KW PZPR, które odbyło się 7 października 1980 r., swoją dymisję ze stanowiska I Sekretarza i członka KW złożył Bolesław Kapitan, który sprawował swoją funkcję przez dwa i pół roku. Wskazał przy tym, że dymisja nie jest wynikiem jego przyznania się do winy, a błędów władzy centralnej, która straciła kontakt z robotnikami. Sekretarz Komitetu Centralnego (KC) PZPR Zdzisław Kurowski zaproponował kandydaturę Zygmunta Najdowskiego. Zmiana ta została przyjęta przez członków Plenum przy jednym głosie wstrzymującym. Podczas dyskusji na temat nowego I sekretarza, prorektor UMK i członek Egzekutywy KW Jerzy Tomala podkreślił, że wszyscy członkowie partii w pewnym stopniu ponoszą odpowiedzialność za zaistniałą sytuację. W imieniu społeczności akademickiej wyraził jednocześnie swoje poparcie dla wprowadzonych zmian i kandydatury Najdowskiego¹⁹.

Głos zabrał także inny przedstawiciel pracowników UMK Edmund Heza, który wskazał, że na UMK toczyły się liczne debaty dotyczące przywrócenia demokracji w życiu społecznym i partyjnym. Domagano się przy tym rzetelnej informacji, dyskutowano o odpowiedzialności za błędne decyzje. Wynikiem braku reakcji na te postulaty był strajk. Zdaniem Hezy, partia mogłaby odzyskać zaufanie społeczne tylko w przypadku wprowadzenia głębokich zmian strukturalnych, ustanowienia demokracji „od góry do dołu” oraz jawności życia partyjnego. Przeciwstawiał

naukowych z pensum naukowego, zapewnienie większego stopnia autonomii i samodzielności szkół wyższych; *Stanowisko Egzekutywy Komitetu Uczelnianego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej z dnia 16.09*, w: *Rok walki. Komitet Uczelniany PZPR*, t. 1: *Dokumenty Komitetu Uczelnianego PZPR (wrzesień 1980 – wrzesień 1981)*, oprac. R. Bäcker, Toruń 1981, s. 7.

¹⁷ IPN By 464/68, Informacje dzienne Komendanta Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Toruniu oraz jego zastępców do Ministra Spraw Wewnętrznych i Komendy Głównej Milicji Obywatelskiej dotyczące sytuacji społeczno-politycznej w województwie toruńskim za okres do 1 do 15 września 1980 roku, Raport z dnia 1 września 1980 r., k. 1.

¹⁸ *Ibidem*, k. 11.

¹⁹ APT, sygn. 1/II/t. 11, KW PZPR Plenum, Protokół z plenum KW PZPR odbytego w dniu 7 października 1980 r., k. 1–2.

to dyrektywnemu zarządzaniu partią, opartemu na biurokracji. Postulował tym samym samooczyszczenie w PZPR w celu zyskania wiarygodności wśród społeczeństwa. Postulat procesu odnowy wsparł Marek Stankiewicz – I sekretarz KU PZPR na UMK. Podkreślał on, że uczelniana organizacja partyjna jeszcze w okresie przedzjazdowym wielokrotnie zwracała uwagę na potrzebę zweryfikowania sposobu zarządzania państwem i dyskusję o sposobie zarządzania partią. Okazją do wprowadzenia zmian miał być jego zdaniem IX Zjazd PZPR²⁰.

Mimo zmian wprowadzonych na poziomie Komitetu Wojewódzkiego i dyskusji na temat potrzeby „odnowy”, w praktyce większa część kierownictwa partyjnego biernie przyglądała się rozwojowi sytuacji, obawiając się utraty wpływu na sytuację w regionie. Wybrano wprawdzie nowego I sekretarza KW, ale sposób zarządzania partią nie uległ zmianie, a działacze wojewódzkich instancji partyjnych starali się przywrócić kontrolę nad sytuacją w zakładach pracy. Zwłaszcza że dyskusje na niższych szczeblach partyjnych wskazywały na potrzebę wprowadzenia pogłębionych zmian. Członkowie KU PZPR na UMK dobrze wyczuwali te nastroje, wspierając proces demokratyzacji toruńskiej uczelni. Rekacje Komitetów Wojewódzkich różniły się od siebie. Tam, gdzie zlekceważono Komitety Uczelniane, dochodziło do zaognienia sytuacji²¹. Choć początkowo nowy I sekretarz KW PZPR w Toruniu otwierał się na możliwość współpracy, to z czasem władze wojewódzkie zaczęły dążyć do ograniczenia wszelkich działań niezależnych od kierownictwa partyjnego.

Szczególny niepokój SB i MO budziły wszelkie akcje strajkowe lub gotowość do strajku. Szczegółowe raporty w tej sprawie przesyłano w „Meldunkach dziennych komendantów miejskich MO w Toruniu i Grudziądzu, naczelników wydziałów KW MO w Toruniu dotyczących sytuacji społeczno-politycznej w województwie toruńskim w ramach operacji „Lato ’80”. Informowano o „wydarzeniach specjalnych związanych z naruszeniem ładu i porządku publicznego ze strony kontrolowanych środowisk”. W związku z kryzysem rejestracyjnym – wprowadzeniem poprawek do statutu NSZZ „Solidarność” przez sąd wojewódzki w Warszawie 24 października 1980 r. – odnotowano, że Krajowa Komisja Porozumiewawcza planuje proklamowanie strajku solidarnościowego w przypadku niezatwierdzenia przez Sąd Najwyższy zaproponowanego statutu. Liczono przy tym, że w przypadku takiego protestu może dojść do otwartej konfrontacji. Do strajku miały przyłączać się kolejne zakłady pracy (w tym UMK) i liczono, że z względu na ogólnopolski charakter protestów uda się nie tylko wymusić zatwierdzenie statutu, lecz także doprowadzić do upadku rządu²². Tego typu diagnozy trafiały do działaczy

²⁰ *Ibidem*, k. 3–23.

²¹ P. Ośko, *op. cit.*, s. 252.

²² IPN By 464/68, Meldunkiienne komendantów miejskich MO w Toruniu i Grudziądzu naczelników wydziałów KW MO w Toruniu dotyczące sytuacji społeczno-politycznej w województwie toruńskim za okres od 1 do 10 listopada 1980 r., w ramach akcji operacyjno-zabezpieczającej krytonim „Lato ’80”, Meldunek z dnia 7 listopada 1980 r., k. 176.

partyjnych, którzy podejmowali decyzje w oparciu o diagnozę potencjalnych zagrożeń. Ostatecznie 10 listopada Sąd Najwyższy dokonał rejestracji NSZZ „Solidarność”. Spór rejestracyjny stanowił próbę sił władz i związku. Początkowo górą zdawała się być „Solidarność”, która dzięki silnemu mandatowi społecznemu, prawu do strajku oraz prawu organizowania się była w stanie wywierać presję na PZPR w zakresie dotrzymania postanowień porozumień sierpniowych.

Powstanie struktur poziomych

Toruń odegrał znaczącą rolę w procesie demokratyzacji w Podstawowych Organizacjach Partyjnych. Było to możliwe dzięki doświadczeniom strajku sierpniowego, w którym uczestniczyli także działacze partyjni. Współpraca pomiędzy robotnikami a środowiskiem naukowym UMK dała podstawy do przekucia postulatów zmian w realne koncepcje reformy zarządzania partią. To właśnie na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika zrodziła się po raz pierwszy idea tzw. struktur poziomych. Były to spotkania konsultacyjne najmniejszych jednostek organizacyjnych partii, które miały za zadanie wprowadzenie „oddolnych” zmian w kierunku demokratyzacji PZPR. Z czasem dały one początek ruchowi struktur poziomych, który opierał się na bezpośrednich porozumieniach organizacji partyjnych różnych branż, w odróżnieniu od pionowej zależności instancji niższych od wyższych²³. Zagroził w ten sposób centralistycznemu modelowi zarządzania partią, który dominował wśród członków toruńskiego KW PZPR²⁴.

Szeroki oddźwięk społeczny wzbudził artykuł asystentów pracujących w Instytucie Nauk Społecznych UMK – Andrzeja Zybortowicza i Romana Bäckera – pt. *Ostatnia szansa PZPR*. Zawierał on tezę, że odnowa życia społeczno-politycznego w Polsce może nastąpić dopiero, gdy PZPR stanie się faktyczną reprezentacją robotników. Postulowane zmiany miały dokonać się poprzez „wyrwanie PZPR z rąk aparatu wykonawczego, który do tej pory miał monopol na podejmowanie decyzji”²⁵. Podstawową tezę tekstu było przekonanie, że PZPR powinna stać się narzędziem

²³ Zob. E. Duraczyński, *PZPR w kryzysie – kryzys w PZPR (lato 1980 – lato 1981)*, „Dzieje Najnowsze” 1997, nr 4, s. 80.

²⁴ Po powstaniu „Solidarności” w PZPR zarysowały się dwa przeciwstawne nurty. Pierwszy z nich, reprezentowany w Toruniu przez przedstawicieli struktur poziomych, wskazywał na potrzebę demokratyzacji PZPR poprzez porozumienia działaczy partyjnych z poszczególnych zakładów pracy. Drugi z nich, reprezentowany m.in. przez KW PZPR w Toruniu, odzwierciedlał zasadę centralizmu demokratycznego, która wykluczała jakąkolwiek inicjatywę bez zgody organu zwierzchniego. Przedstawiciele tego nurtu byli zwolennikami zdławienia dążeń wolnościowych. Zob. P. Gasztold, *Partia zjednoczona...*, s. 178.

²⁵ R. Bäcker, *Struktury poziome PZPR*, w: *Opozycja demokratyczna w PRL w latach 1976–1981*, red. W. Polak, J. Kufel, P. Ruchlewski, Gdańsk 2012, s. 14. Szerzej: R. Bäcker, *Struktury poziome w Toruniu...*

klasy robotniczej. W tym celu należy zlikwidować dominację organów wykonawczych nad plenarnymi na wszystkich szczeblach partii. Postulowano jawność życia partyjnego i społecznego, przeprowadzenie demokratycznych wyborów i stworzenie programu partii w oparciu o ogólnospołeczną dyskusję²⁶.

Jako pierwsze z inicjatywą rozpoczęcia oddolnych przygotowań do zjazdu partii wystąpiły POP Instytutu Nauk Społecznych oraz Instytutu Pedagogiki i Psychologii UMK. W ich uchwale czytamy: „Zwracamy się do Komitetów Zakładowych PZPR przy UMK, Apatorze i Towimorze z wezwaniem do rozpoczęcia środowiskowych i oddolnych konsultacji w ramach porozumiewawczego forum organizacji partyjnych w celu wypracowania wspólnego stanowiska w sprawie zapowiadanego Nadzwyczajnego Zjazdu Partii”²⁷. Odpowiedzią na tę inicjatywę było spotkanie 27 października 1980 r., w którym uczestniczyli przedstawiciele siedmiu organizacji partyjnych toruńskich zakładów pracy: „Towimoru”, „Apatora”, „Metalchemu”, „Metronu”, „Toralu”, „Toruńskiego Przedsiębiorstwa Budownictwa Przemysłowego”, „Elany”, a także UMK. Podjęły one decyzję o powołaniu Komisji Konsultacyjno-Porozumiewawczej Organizacji Partyjnych (KK-POP), Tymczasowego Prezydium Komisji²⁸ i Tymczasowego Zespołu Redakcyjnego²⁹. KK-POP miała stanowić forum o charakterze otwartym, którego celem było wypracowanie tez przedzjazdowych w oparciu o oddolną dyskusję w organizacjach zakładowych. Zebrani przedstawiciele siedmiu zakładów pracy Torunia i UMK stwierdzili, iż „partyjne forum solidarności i współdziałania przedstawicieli toruńskiej klasy robotniczej oraz inteligencji uniwersyteckiej tworzy ważny precedens przedzjazdowy w skali kraju”³⁰. Zadaniem toruńskiego środowiska naukowego było wypracowanie projektów, które miały nadać postulatom robotników charakter prawny i możliwy do implementacji³¹. Największy wpływ na program struktur poziomych miał pracownik naukowy Instytutu Nauk Społecznych UMK Roman Bäcker i dyrektor tego Instytutu, docent Kazimierz Wajda. Dzięki naukowej podbudowie koncepcja porozumień poziomych zyskała oddźwięk także w innych regionach kraju³².

²⁶ R. Bäcker, *Pomiędzy masami a aparatem...*, s. 406.

²⁷ Uchwała POP Instytutu Nauk Społecznych i Instytutu Pedagogiki i Psychologii w sprawie rozpoczęcia oddolnych przygotowań do Zjazdu Partii, w: *Rok walki. Komitet uczelniany PZPR*, t. 2: *Dokumenty Komisji Konsultacyjno-Porozumiewawczej Organizacji Politycznych w Toruniu (październik 1980 – październik 1981)*, oprac. Roman Bäcker, Toruń 1981, s. 5.

²⁸ Jego zadaniem było kontaktowanie się z instancjami wyższymi PZPR.

²⁹ Członkami KK-POP stawały się Podstawowe Organizacje Partyjne po podjęciu odpowiedniej uchwały. W posiedzeniach plenarnych struktur poziomych mogli uczestniczyć wszyscy członkowie partii. Bieżącą pracą kierowało Prezydium Komisji, którego zadaniem było powoływanie zespołów roboczych oraz przygotowanie materiałów na posiedzenia plenarne. Zespół Redakcyjny zajmował się przygotowaniem dokumentów Komisji. *Zasady funkcjonowania Komisji Konsultacyjno-Porozumiewawczej Organizacji Partyjnych w Toruniu*, w: *Rok Walki...*, t. 2, s. 103.

³⁰ *Komunikat nr 1 Komisji Konsultacyjno-Porozumiewawczej Organizacji Partyjnych*, w: *ibidem*, s. 10.

³¹ *Komunikat nr 2 Komisji Konsultacyjno-Porozumiewawczej Organizacji Partyjnych*, w: *ibidem*, s. 13.

³² Zob. P. Oško, *op. cit.*

Ruch struktur poziomych znalazł się pod obserwacją aparatu bezpieczeństwa. Stanowił on zagrożenie dla wojewódzkich władz partyjnych, ograniczając możliwość oddziaływania na zakłady pracy. W raportach KW MO przekazywano więc szczegółowe informacje na temat nastrojów wśród pracowników związanych ze strukturami poziomymi. Podchodzili oni krytycznie do modelu zarządzania partią. Ich zdaniem kierownictwo PZPR skompromitowało się, więc należało dokonać daleko idących zmian w zarządzaniu. Demokratyzacja partii nie oznaczała jednak odejścia od socjalizmu. Dogmat kierowniczej roli PZPR i nienaruszaniu sojuszy międzynarodowych limitował postulaty zmian. Zdaniem przedstawicieli struktur poziomych: „Władza oderwała się od społeczeństwa i wśród swoich szeregów ma zbyt dużo ludzi, którzy ciągnęli nieuczciwe zyski ze swoich stanowisk. Jest rzeczą niemożliwą, aby najwyższe władze nie był zorientowane w tych machinacjach”³³. Krytyka władz centralnych i wojewódzkich była połączona z propozycjami oddolnych reform. Ruch struktur poziomych stanowił więc płaszczyznę do wprowadzenia zmian w duchu socjalistycznym. Z raportów KW MO wynika, że środowisko naukowe wiązało z nim duże nadzieje na zmiany.

O ryzyku związanym z podważeniem zasady „centralizmu demokratycznego” dyskutowano podczas Plenum KW PZPR, które odbyło się w Toruniu 5 listopada 1980 r. Przyjęto wówczas uchwałę w sprawie „przeprowadzenia wyborów we wszystkich ogniwach partii w okresie poprzedzającym IX Zjazd”. Powstanie struktur poziomych wyprzedziło jednak „odnowę w partii”, na co zwrócił uwagę prof. Marian Kallas podczas obrad. Jego zdaniem działania prowadzone przez Komitet Wojewódzki w Toruniu były mocno spóźnione wobec tego, co działo się na UMK we współpracy z innymi toruńskimi zakładami. Zjazd planowany na II kwartał 1981 r. powinien jego zdaniem odbyć się możliwie najszybciej, a dopiero mający powszechne poparcie delegaci mogliby przystąpić do zmian³⁴.

Rezultatem dyskusji było przyjęcie przez KW PZPR w dniu 6 listopada 1980 r. uchwały w sprawie zadań wojewódzkiej organizacji partyjnej na okres IX Nadzwyczajnego Zjazdu Partii. Znalazły się wśród nich: powołanie zespołu ds. inicjowania, organizowania, przetwarzania dyskusji i wypracowania stanowisk wojewódzkiej organizacji partyjnej w najważniejszych sprawach w celu dostarczenia delegatom pełnej informacji o dyskusji przedzjazdowej³⁵. W założeniu akceptowano treści porozumień zawartych w Gdańsku, Szczecinie i Jastrzębiu oraz rolę, jaką

³³ IPN By 464/64, Meldunkiienne komendantów miejskich MO w Toruniu i Grudziądzu naczelników wydziałów KW MO w Toruniu dotyczące sytuacji społeczno-politycznej w województwie toruńskim za okres od 1 do 11 października 1980 r., w ramach akcji operacyjno-zabezpieczającej kryptonim „Lato ’80”, Meldunek z dnia 1 października 1980 roku, k. 5.

³⁴ APT, sygn. I/II/t. 11, KW PZPR Plenum, Protokół z posiedzenia plenarnego Komitetu Wojewódzkiego PZPR odbytego w dniu 6 listopada 1980, k. 4–7.

³⁵ APT, sygn. I/II/t. 11, KW PZPR Plenum, Uchwała Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Toruniu w sprawie zadań wojewódzkiej organizacji na okres nadzwyczajnego IX Zjazdu Partii, k. 1–7.

odgrywają samorządne związki zawodowe. Zwracano uwagę na kontrolę nad wykorzystaniem działalności związkowej do działań sprzecznych z zasadą centralizmu demokratycznego, co w praktyce oznaczało podporządkowanie oddolnych inicjatyw decyzjom centralnych organów PZPR. Komitet Wojewódzki chciał mieć większy nadzór nad oddolnymi inicjatywami, a hasło „odnowy” było dla niego przykrywką dla dążeń centralizacyjnych i chęci odzyskania pełnej kontroli nad partią jeszcze przed IX Zjazdem PZPR.

Wywołało to konflikt z przedstawicielami struktur poziomych. 11 listopada 1980 r. doszło do spotkania Sekretariatu KW w Toruniu z Prezydium KK-POP, podczas którego Lech Witkowski z UMK w imieniu Prezydium wysunął postulat wyborów w partii na wszystkich szczeblach, co zostało potraktowane jako stwierdzenie braku wiarygodności dotychczasowych władz³⁶. Dla przedstawicieli struktur poziomych „odnowa” miała mieć realny charakter i oznaczała powrót do wzorców opartych na oddolnych inicjatywach zmian płynących ze strony Podstawowych Organizacji Partyjnych.

Obawiając się utraty swoich wpływów, władze wojewódzkie zdecydowały się na uderzenie w struktury poziome. Pierwszy cios został wymierzony w ich gorącego zwolennika – I sekretarza PZPR w „Towimorze” Zbigniewa Iwanowa, który miał szerokie poparcie środowiska robotniczego i przez to stanowił największe zagrożenie dla władz. Już od czasu strajku sierpniowego znajdował się on pod wnikliwą obserwacją Służby Bezpieczeństwa. „I sekretarz KZ PZPR w Toruńskich Zakładach Urządzeń okrętowych «Towimor» utrzymuje ścisły związek z organizacjami zakładów pracy Torunia należących do Komisji Konsultacyjno-Porozumiewawczej dla opracowania tez na IX Zjazd” – czytamy w jednym z raportów KW MO³⁷.

Zdaniem Egzekutywy KW PZPR organizacja partyjna w tym zakładzie pracy była nastawiona nieprzychylnie wobec władz wojewódzkich, co rodziło obawy o niezrealizowanie uchwały Plenum KW PZPR z 6 listopada. W praktyce chodziło o jasny sygnał do członków partii, że niesubordynacja będzie surowo karana. Zlecono więc Komitetowi Miejskiemu PZPR w Toruniu przeprowadzenie rozmów partyjnych z członkami PZPR w „Towimorze”³⁸. W ich wyniku, decyzją Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej w Toruniu z 24 listopada 1980 r. Zbigniew Iwanów został wydalony z partii za: „działalność frakcyjną i antypartyjną”³⁹.

³⁶ APT, sygn. 1/II/t. 12, KW PZPR Plenum, Informacja z komisji Konsultacyjno-Porozumiewawczej Organizacji Partyjnych w Toruniu.

³⁷ IPN By 464/73, Informacje dzienne komendanta Milicji Obywatelskiej w Toruniu do Ministra Spraw Wewnętrznych i Komendy Głównej Milicji Obywatelskiej w Warszawie dotyczące sytuacji społeczno-politycznej w województwie toruńskim za okres od 7 do 30 listopada 1980 roku, Informacja z dnia 20 listopada 1980 r., k. 148.

³⁸ APT, sygn. 1/IV/t. 22, KW PZPR. Egzekutywa KW, Protokół z obrad Egzekutywy KW PZPR w dniu 13 listopada 1980 r., k. 3.

³⁹ „Immunitet. Niezależny Biuletyn Studencki” [NZZ UMK] 1980, nr 5, s. 8.

Usunięcie z partii tak ważnej dla struktur poziomych osoby odbiło się szerokim echem i zbulwersowało całe środowisko akademickie UMK. Prezydium KK-POP wydało w tej sprawie oświadczenie: „Decyzja ta jest ciosem wymierzonym w działalność KK-POP i jest błędem politycznym, którego konsekwencje w pełni obciążają inspiratorów”⁴⁰. W podobnym tonie wypowiedział się Komitet Uczelniany PZPR: „Działalność Komisji Konsultacyjno-Porozumiewawczej stojąca na gruncie zgodności ze Statutem PZPR jest ważnym zjawiskiem oddolnej mobilizacji i konsolidacji organizacji partyjnych”⁴¹. Do decyzji o wydaleniu z partii odniósł się także Zbigniew Iwanów, który uznał ją za nielegalną i zażądał przeprosin ze strony KW PZPR za kłamliwe informacje na jego temat⁴². Swoją legitymację oddał dopiero w maju 1981 r., gdy zaangażował się w działalność na rzecz „Solidarności”. Jako lider strajku w sierpniu 1980 r. oraz orędownik reform lepiej odnalazł się w działalności związkowej.

Wsparcie ze strony innych organizacji partyjnych, przede wszystkim KU „Solidarność”, budziło szczególnie niepokój aparatu bezpieczeństwa, ponieważ świadczyło o sile i determinacji środowiska domagającego się reformy partii. Szczegółowo raportowano przebieg zebrań Komisji Konsultacyjno-Porozumiewawczej. Podczas zebrania 18 grudnia z udziałem przedstawicieli 18 zakładów pracy, w tym UMK, zwrócono uwagę, że zgromadzeni odnieśli się krytycznie do przebiegu wojewódzkiej narady aktywu partyjnego, oskarżając władze wojewódzkie o sterowanie dyskusją oraz niereprezentatywność doboru aktywu na naradę. Wypowiedzieli się też krytycznie w sprawie usunięcia z partii Zbigniewa Iwanowa⁴³.

⁴⁰ Stanowisko Tymczasowego Prezydium Komisji Konsultacyjno-Porozumiewawczej Organizacji Partyjnych w Toruniu w sprawie wydalenia z Partii tow. Zbigniewa Iwanowa, w: *Rok walki...*, t. 2, s. 23.

⁴¹ Stanowisko Egzekutywy KU PZPR przyjęte na poszerzonym posiedzeniu w dniu 27 listopada 1980 r., w: *Rok walki...*, t. 1, s. 26.

⁴² APT, sygn. 1/IV/t. 22, KW PZPR. Egzekutywa KW, List I Sekretarza KZ w Towimorze Zbigniewa Iwanowa do Egzekutywy Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Toruniu. Wobec jednoznacznego stosunku władz wojewódzkich, Centralnej Komisji Kontroli Partyjnej i I sekretarza Stanisława Kani, nie widział on dla siebie przyszłości w partii. Swoją legitymację partyjną oddał dopiero w maju 1981 r., gdy zaangażował się w pracę na rzecz NSZZ „Solidarność”. Podczas spotkania w Szczecinie 14 maja 1981 r. szczegółowo uzasadniał swoje zaangażowanie partyjne. Jego zdaniem „Solidarność” jako związek apolityczny nie miała takiej siły oddziaływania, jak partia. W związku z brakiem reformy PZPR jego zdaniem związek stanie przed koniecznością powołania partii politycznej. Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), KC PZPR, sygn. XII/3613, Wystąpienie Z. Iwanowa na Partyjnym Forum Dyskusyjnym w Szczecinie w dniu 14 maja 1981 roku, s. 6. Przedstawiciele struktur poziomych byli monitorowani przez specjalny zespół pod kierunkiem zastępcy kierownika Wydziału Organizacyjnego KC Jerzego Grochmalickiego. Zob. AAN, KC PZPR, XII/3613, 3614, 3615.

⁴³ IPN By 464/75, Informacje dzienne komendanta Milicji obywatelskiej w Toruniu do Ministra Spraw Wewnętrznych i Komendy Głównej Milicji Obywatelskiej w Warszawie dotyczące sytuacji społeczno-politycznej w województwie toruńskim za okres od 16 do 31 grudnia 1980 roku, Informacja z dnia 18 grudnia 1980 r., k. 30.

Uznano za pilne zwołanie zjazdu partii oraz rozpoczęcie prac nad przyjęciem jego założeń, oddolne współdziałanie organizacji partyjnych w celu koordynacji przygotowań bez nacisków i odgórnych instrukcji, zorganizowanie narady wszystkich uniwersytetów w Polsce⁴⁴.

Wybory władz Komitetu Uczelnianego zwiastowały zmiany w charakterze działalności partii na toruńskiej uczelni. I sekretarzem KU PZPR na UMK został Stanisław Kraszewski. W skład sekretariatu weszli: Jerzy Świątek, Lech Witkowski i Jerzy Wiśniewski. Członkami komitetu wybrano: Romana Bäckera, Macieja Gołombiowskiego, Wojciecha Gręźlikowskiego, Daniela Simsona i Leszka Michalskiego. Komitet Uczelniany PZPR zdominowany przez zwolenników struktur poziomych, szukał porozumienia z innymi organizacjami działającymi na UMK, m.in. z KU „Solidarność”, który 6 grudnia dokonał wyboru władz związkowych. W skład Prezydium Związku powołano: przewodniczącego – Tadeusza Grudzińskiego, z-ców przewodniczącego – Jerzego Wiczorka i Andrzeja Lewandowskiego, sekretarza – Bogumiła Makowskiego, skarbnika – Błażeja Wierzbowskiego oraz członków – Leszka Gulewskiego, Józefa Kwiatkowskiego, Jerzego Tomaszewskiego i Marię Sum. Stworzyło to podstawę do współpracy obu organizacji i podważało jednocześnie dążenie wojewódzkich instancji partyjnych do utrzymania kontroli nad komitetem uczelnianym partii.

Rozdźwięk pomiędzy KU PZPR a KW PZPR przed IX Zjazdem PZPR był coraz bardziej widoczny. Konsolidację partii wzmocniło dodatkowo VIII Plenum KC PZPR, które odbyło się 8 lutego 1981 r. Miało to odzwierciedlenie w przygotowanych przez Egzekutywę KW PZPR kierunkach działań polityczno-organizatorskich. Wśród priorytetów wskazano akcję propagandową i szkolenia ideologiczne oraz konsolidację partii, która oznaczała *de facto* jej centralizację. „Okres przygotowania do IX Zjazdu należy wykorzystać na żywą i twórczą dyskusję w organizacjach partyjnych nad wypracowaniem programu społeczno-gospodarczego

⁴⁴ Za kluczowe uznano przeprowadzenie w partii demokratycznych wyborów na wszystkich szczeblach, zorganizowanych według zasad: tajności, zgłaszania tylko kandydatów wśród członków zgromadzonych na sali, wyboru większością głosów przez kandydatów wyłonionych na niższych szczeblach. Pierwsi sekretarze powinni być wybierani spośród przynajmniej dwóch zgłoszonych kandydatów. Wśród postulowanych przez KU PZPR zasad znalazły się także: zasada rotacji na wszystkich wybieranych funkcjach partyjnych, wprowadzenie wieku emerytalnego, zmiana polityki kadrowej opartej na nominacjach, zlikwidowanie równoległego działania aparatu państwowego i rządowego, społeczna kontrola nad środkami masowego przekazu, zagwarantowanie jawności życia partyjnego. Zmiany te, wynikające z treści Porozumień z Gdańska, Szczecina i Jastrzębia, powinny być w myśl uchwały KU PZPR poparte ustawami i nowelizacją kodeksów, przygotowaniem nowej ordynacji wyborczej do Sejmu i rad narodowych. APT, sygn. 173/II/t. 5, KW PZPR. POP na prawach KU UMK w Toruniu, Uchwała Komitetu Uczelnianego PZPR Uniwersytetu Mikołaja Kopernika z dnia 18 listopada 1980 r., podjęta na podstawie wniosków zgłoszonych na dwóch kolejnych zebraniach Uczelnianej Organizacji Partyjnej w dniach 15 października i 5 listopada 1980 r.

na najbliższe lata, a także na umacnianie ideowe i organizacyjne partii oraz jej jednolitości w działaniu⁴⁵. Chodziło w praktyce o wybadanie postaw sprzecznych z stanowiskiem centralnych władz partyjnych oraz próbę eliminacji potencjalnych zagrożeń związanych utratą kontroli nad partią jeszcze przed IX Zjazdem.

Walka o rejestrację NZS

Wydarzenia polityczne w kraju oddziaływały na środowisko studenckie Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. To właśnie ono było najbardziej podatne na hasła demokratyzacji systemu. Powstanie „Solidarności” wyzwoliło w młodych ludziach ogromne pokłady entuzjazmu i postaw prospołecznych. Przed 1980 r. część studentów należała do Socjalistycznego Związku Studentów Polskich. Wielu z nich nie odpowiadał jednak jego marksistowski profil. Szukali więc innych dróg działalności.

15 września 1980 r. powstał Tymczasowy Komitet Założycielski (TKZ) Niezależnego Zrzeszenia Studentów Polskich UMK⁴⁶ celem: „stworzenia autentycznej reprezentacji studentów, broniącej ich interesów”. W jego składzie znaleźli się przedstawiciele różnych lat i wszystkich wydziałów. Byli oni zwolennikami demokracji i tolerancji, stawiali na apolityczność, a najważniejsza była dla nich niezależność⁴⁷. W jednej z ulotek TKZ NZS czytamy: „Tworząc niezależną organizację studencką włączamy się w ten nurt odnowy moralnej i politycznej społeczeństwa, który zapoczątkowała akcja strajkowa [...] Chcemy, aby NZS, posiadając apolityczny charakter, brał udział w życiu społecznym, kulturalnym i naukowym Uniwersytetu”⁴⁸. Na czele TKZ NZS UMK stanął Zbigniew Nowek – student III roku prawa. Miał on szerokie kontakty w gdańskim środowisku opozycyjnym i doświadczenie w działalności niezależnej⁴⁹.

Pod szczególną obserwacją znajdowało się pismo NZS UMK „Immunitet”. Początkowo KW MO analizując jego treść stwierdziła: „Z formalnoprawnego punktu widzenia Immunitet nie zawiera sformułowań, które naruszałyby konkretny przepis. Rozważyć należy natomiast odpowiedzialność dyscyplinarną,

⁴⁵ APT, sygn. 1/IV/t. 23, KW PZPR, Kierunki działań polityczno- organizatorskich po VIII Plenum KC PZPR w województwie toruńskim, k. 110.

⁴⁶ Wkrótce organizacja przybrała nazwę: Niezależne Zrzeszenie Studentów – NZS.

⁴⁷ „Immunitet. Nieregularny Dwutygodnik Studencki” 1981, nr 1/13, s. 2. Zob. szerzej: W. Polak, *Najtrudniejsze egzaminy...*, s. 28–35.

⁴⁸ DŹS UMK, sygn. XVII – 1/d, Kolekcja NZS UMK, *Studenci!*

⁴⁹ W sierpniu 1980 r. Zbigniew Nowek razem z Maciejem Kapczyńskim wydrukowali ulotki, które zostały napisane w obronie suwnicowej usuniętej z pracy w Stoczni Gdańskiej – Anny Walentynowicz. Pisma ulotne zostały rozrzucone w Stoczni Gdańskiej; zob. W. Polak, *Najtrudniejsze egzaminy...*, s. 28. Zob. też: idem, *Wydawnictwo Alternatywy. Z dziejów gdańskiej poligrafii podziemnej*, Gdańsk–Toruń–Bydgoszcz 2009.

a sprawę rozpatrywać w stosunku do redaktorów w kategoriach etycznych⁵⁰. Pismo nie miało charakteru antysocjalistycznego, treść w nim zawarta mogła natomiast skłaniać studentów do formułowania postulatów środowiska akademickiego, które były trudne do zaakceptowania przez władzę. Szukano w nim więc informacji, które były niezgodne z prawem, aby pociągnąć do odpowiedzialności członków redakcji. Okazja nadarzyła się, gdy w numerze 5 (wydanie specjalne) znalazł się anonimowy tekst mówiący o próbie pozyskania do współpracy jednej ze studentek UMK wraz z podaniem informacji o narzędziach nacisku na nią. 3 grudnia komendant wojewódzki MO wystąpił do rektora UMK stwierdzając, że tekst ten jest paszkwilem w związku z czym podjęto decyzję o podjęciu czynności w zakresie ustalenia, o kogo chodziło w artykule⁵¹. Wezwano więc Zbigniewa Nowka – przewodniczącego TKZ NZS na przesłuchanie. Była to oczywiście jedna z wielu form kontroli i uprzykrzania życia przewodniczącemu niezależnej organizacji studenckiej. Wobec tych działań członkowie NZS podjęli decyzję o poinformowaniu o zaistniałym zdarzeniu studentów przez radiowęzeł, oraz o organizacji zbiorowego wyjścia studentów przed gmach KW MO oraz spotkania w auli UMK w celu wyjaśnienia okoliczności wezwania.

Służba Bezpieczeństwa wnikliwie obserwowała działania studentów. Informowano o plakatach, transparentach z żądaniami; bojkocie zajęć np. z podstaw nauk politycznych (ostatecznie zniesiono egzamin z tego przedmiotu) czy ekonomii politycznej z żądaniem zmian w programie. Informowano także o kolportażu niezależnych wydawnictw, np. „Robotnika”, czy „Programu PPN”. W miarę możliwości Wydział III KW MO starał się przejmować te materiały. Monitorowano także przebieg spotkań samokształceniowych wraz z listą osób biorących w nich udział. Analizowano także szczegółowo zawartość pism studenckich pod kątem wątpliwości prawnych⁵². MO i SB uprzykrzało życie zaangażowanym studentom,

⁵⁰ IPN By 464/73, Informacje dzienne komendanta Milicji Obywatelskiej w Toruniu do Ministra Spraw Wewnętrznych i Komendy Głównej Milicji Obywatelskiej w Warszawie dotyczące sytuacji społeczno-politycznej w województwie toruńskim za okres od 7 do 30 listopada 1980 roku, Informacja z dnia 14 listopada 1980 roku, k. 82.

⁵¹ Pisano w nim: „W czwartek 20 listopada 1980 r. do DS3 wszedł funkcjonariusz MO żądając natychmiastowego wezwania jednej ze studentek (nazwisko znane redakcji). Korzystając z zaskoczenia pracowników administracji DS. nie wyjaśnił, w jakiej sprawie ma być wezwana nasza koleżanka. Około godziny 11 została zaprowadzona na komendę MO, gdzie przez kilka godzin namawiano ją – posługując się prymitywnymi metodami i groźbami – do współpracy z MO i SB [...] Nasza koleżanka odmówiła jakiegokolwiek współpracy [...] Protestujemy przeciw naruszaniu przez MO i SB autonomii naszej Uczelni i prawa do swobodnej działalności NZS oraz przeciw próbom demoralizacji naszych kolegów i koleżanek”, „Immunitet” 1980, nr 5, s. 6.

⁵² Przykładowo informowano o tym, że w numerze 1 pisma „Pro et Contra”, wydawanego przez studenckie forum społeczno-polityczne UMK w Toruniu, 15 grudnia 1980 r. ukazał się artykuł *Okiem sceptyka* autorstwa Grzegorza Pawlaka. Tekst uznano za rozpowszechniający fałszywe informacje wśród szerokiego grona odbiorców. Wskazywano w raporcie, jakie paragrafy kodeksu karnego zostały w ten sposób naruszone oraz że dalsze działania wobec studenta zostaną podjęte

ale miało ograniczone możliwości działania ze względu na rosnące w siłę struktury NZSu i wsparcie ze strony pozostałych żaków i całej społeczności akademickiej.

Komitety założycielskie Niezależnego Zrzeszenia Studentów powstały na większości polskich uczelni już we wrześniu 1980 r. Początkowo NZS był przekonany, że władze będą skłonne zarejestrować zrzeszenie w podobnym trybie, jak uczyniły to w przypadku NSZZ „Solidarność”. Zdaniem władz PZPR, statut NZS nie był jednak zgodny z konstytucją i ustawą o szkolnictwie wyższym. Studenci widzieli w tym twierdzeniu wyraz niechęci do rejestracji niezależnej organizacji studenckiej. W konsekwencji dochodziło do konfliktów na linii władza – NZS, które doprowadziły do tzw. strajku łódzkiego.

Nastroje wśród toruńskich studentów budziły duży niepokój funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa. W meldunku z 5 lutego ostrzegano, że co prawda w związku z przerwą międzysemestralną większość studentów korzysta z czasu wolnego, jednak jeśli przed zakończeniem ferii nie dojdzie do porozumienia między łódzkimi studentami a rządem, może dojść do strajku generalnego, w którym toruńscy studenci na pewno wezmą udział⁵³. Tego typu „alarmy” wzmagaly czujność władz, które były w stanie antycypować przebieg wypadków i reagować z wyprzedzeniem na potencjalne zagrożenia.

Strajk studentów w Łodzi wybuchł 9 lutego 1981 r. Początkowo miał on formę „solidarnego czekania”, polegającego na całodobowym okupowaniu jednego budynku i wywieraniu nacisku na władze, aby podjęły pracę nad ustawą o szkolnictwie wyższym, umożliwiającą rejestrację NZSu. Wobec bierności PZPR w tej materii 7 lutego 1981 r. Ogólnopolski Komitet Założycielski NZS wezwał wszystkie uczelnie do gotowości strajkowej⁵⁴. Szybko rozpoczęto strajki w innych szkołach wyższych w Łodzi, na Uniwersytecie Adama Mickiewicza, w Akademii Medycznej w Warszawie oraz Wyższej Szkole Pedagogicznej w Olsztynie. Nastroje w środowisku akademickim pogorszyła decyzja ministra Janusza Górskiego, który nie wyraził zgody na rejestrację NZSu. Uruchomiło to falę strajków solidarnościowych na uczelniach w całej Polsce. Oprócz rejestracji NZSu studenci domagali się także m.in. demokratyzacji wyższych uczelni, likwidacji przedmiotów ideologicznych (np. ekonomii politycznej), zniesienia obowiązkowej nauki języka

po konsultacji z Departamentem III MSW oraz Biurem Śledczym MSW w Warszawie; IPN By 464/75, Informacje dzienne komendanta Milicji Obywatelskiej w Toruniu do Ministra Spraw Wewnętrznych i Komendy Głównej Milicji Obywatelskiej w Warszawie dotyczące sytuacji społeczno-politycznej w województwie toruńskim za okres od 16 do 31 grudnia 1980 roku, Informacja z dnia 16 grudnia 1980 r., k. 3.

⁵³ IPN By 464/85, Meldunki dzienne komendantów miejskich MO w Toruniu i Grudziądzu, naczelników Wydziałów KW MO w Toruniu oraz kierowników podległych jednostek dotyczące sytuacji społeczno-politycznej w województwie toruńskim za okres od 1 do 15 lutego 1980 roku przesłane w ramach akcji operacyjno-zabezpieczającej kryptonim „Lato '80”, Meldunek z dnia 5 lutego 1981 roku, k. 120.

⁵⁴ W. Polak, *Najtrudniejsze egzaminy...*, s. 62.

rosyjskiego, likwidacji tzw. praktyk robotniczych studentów, wprowadzenia większej reprezentacji studentów w ciałach kolegialnych uczelni, zniesienia prohibitów bibliotecznych i cenzury dla wydawnictw wychodzących na wyższych uczelniach⁵⁵.

Oceniając sytuację w ruchu młodzieżowym w Toruniu, Egzekutywa KW PZPR wyrażała zaniepokojenie poparciem NZS przez władze uczelni oraz KU PZPR, co odbywało się kosztem Socjalistycznego Związku Studentów Polskich, który (chcąc ocalić resztki autentyczności) nie mógł bronić stanowiska władz w kwestiach niepopularnych np. przedmiotów ideologicznych (ich usunięcia domagała się zdecydowana większość studentów polskich). Egzekutywa KW PZPR sformułowała następujące wnioski: organizacja partyjna powinna wspierać ruch młodzieżowy (w praktyce chodziło o SZSP); Wydział Nauki i Oświaty KW powinien natomiast powołać komisję ds. młodzieży oraz monitorować sytuację w ruchu młodzieżowym⁵⁶. Niewiele z tych wniosków wynikało. SZSP tracił poparcie studentów, a nie mając innego wyjścia musiał popierać ich postulaty, co było z kolei sprzeczne z linią wojewódzkich i krajowych władz PZPR.

Tego typu działania Egzekutywy KW PZPR nie rozwiązywały też napiętej sytuacji związanej z brakiem zgody władz na rejestrację NZSu. Studenci toruńscy domagali się zarejestrowania swojej niezależnej organizacji i szeregu reform na wyższych uczelniach. Do otwartego protestu studenckiego doszło więc także na UMK. 16 lutego w auli UMK odbył się wiec protestacyjny zwołany przez toruński NZS, w którym uczestniczyło 1500 studentów⁵⁷. Kierownictwo Zrzeszenia wysunęło żądanie podpisania porozumienia, które zawierać miało postulaty sformułowane przez Międzyuczelniany Komitet Porozumiewawczy w Łodzi. W razie niepodpisania tego dokumentu, studenci zagrozili strajkiem ostrzegawczym z możliwością zmiany jego formuły na strajk okupacyjny⁵⁸.

Decyzja toruńskiego NZSu o proklamowaniu strajku była tematem dyskusji podczas nadzwyczajnego posiedzenia Senatu w dniu 16 lutego 1981 r. Zbigniew Nowek przedstawił okoliczności rozpoczęcia protestu. Janusz Piekarski w imieniu Rady Uczelnianej SZSP poparł idee strajku toruńskich studentów, a Senat podjął w tej sprawie uchwałę: „Wzywamy obie strony do przyjęcia rozwiązań kompromisowych, które doprowadziłyby do szybkiego zarejestrowania NZS, zgodnie z uprzednią zapowiedzią Ministra Janusza Górskiego oraz do przerwania akcji strajkowej”⁵⁹.

⁵⁵ „Immunitet. Niezależny Biuletyn Studencki” 1981, nr 8, s. 1; zob. także: R. Kowalczyk, *Studenci '81*, Warszawa 2000.

⁵⁶ APT, KW PZPR, sygn. 1/IV/t. 24, Protokół nr 4/81 z obrad Egzekutywy KW PZPR w Toruniu w dniu 12.02.1981, k. 2–11.

⁵⁷ Oświadczenie Egzekutywy Komitetu Uczelnianego PZPR na UMK w związku z sytuacją na Uczelni w dniu 18 lutego 1981 roku, w: *Rok walki...*, t. 1, s. 42.

⁵⁸ DŹS UMK, sygn. XVII – 1/d, Kolekcja NZS UMK, Studenci – materiały strajkowe 1980–1981, Gotowość strajkowa na UMK.

⁵⁹ AUMK, Protokoły z posiedzeń Senatu 1980–1981, sygn. R-48/1-13, Telex do gen. Wojciecha Jaruzelskiego z dnia 16.02.1981 r. skierowany przez Rektora i Senat UMK w Toruniu, s. 105.

Wobec niezrealizowania przez rząd postulatów protestujących w Łodzi, 17 lutego 1981 r. toruńscy studenci rozpoczęli strajk okupacyjny w gmachach: Instytutu Biologii, Wydziału Nauk Ekonomicznych i Instytutu Historii, Collegium Maximum, Instytutu Matematyki, Instytutu Fizyki, Wydziału Prawa i Administracji, sal gimnastycznych przy ul. Gagarina oraz sal Studium Praktycznej Nauki Języków Obcych⁶⁰. Przed godz. 22.00 przysłała informacja z Warszawy, że minister Janusz Górski podpisze porozumienie umożliwiające rejestrację NZSu. 18 lutego 1981 r. zawarto Porozumienie Łódzkie, które zakończyło protesty na polskich uczelniach⁶¹. W wyniku porozumienia studentom polskim udało się uzyskać szereg ustępstw władzy w sprawach akademickich. W pierwszym punkcie porozumienia minister nauki, szkolnictwa wyższego i techniki deklarował, że akceptuje i gwarantuje niezależność uczelni w sprawach naukowych, dydaktycznych i wewnątrzorganizacyjnych.⁶²

Z Raportów KW MO wynika, że był on bardzo dobrze zorganizowany, udało się uniknąć nieporozumień, prowokacji oraz zapanować nad dużą grupą studentów. Wzmocniło to autorytet liderów NZSu, którzy musieli w konfrontacji z władzą myśleć nie tylko w ramach racji, ale także na płaszczyźnie prawa i decyzji⁶³. Dzięki poparciu wszystkich organizacji działających na UMK, senatu uczelni oraz kadry i studentów, strajk przebiegł bez problemów. Wspólna walka o rejestrację NZSu przyczyniła się do umocnienia jedności toruńskiego środowiska akademickiego. Przedstawiciele Komitetu Strajkowego zyskali zaś doświadczenie w zakresie organizacji protestów na uczelni.

Bezpośrednio po strajku łódzkim odbyły się wybory stałego (już nie tymczasowego) Zarządu Uczelnianego NZS UMK. 26 lutego 1981 r. w Auli UMK zebrało się ok. 1200 członków NZS. Największą liczbę głosów uzyskał Zbigniew Nowek i on został przewodniczącym Zarządu Uczelnianego. W jego skład wybrano także: Jacka Partykę (wiceprzewodniczący), Małgorzatę Zbigniewicz, Grzegorza Misiakowskiego, Piotra Gierszewskiego, Mirosława Maciejewskiego, Mirosława Wiśniewskiego, Wojciecha Polaka, Krzysztofa Opolskiego, Jacka Kalasa, Wiesława Janowskiego, Jacka Stryczyńskiego⁶⁴. Wybory nowych władz instytucjonalizowały NZS, który obok KU „Solidarności” stał się organizacją realnie reprezentującą interesy środowiska akademickiego w Toruniu. Oznaczało to dla wojewódzkich

⁶⁰ W. Polak, *Najtrudniejsze egzaminy...*, s. 70.

⁶¹ „Immunitet. Niezależny Biuletyn Studencki” 1981, nr 8, s. 3.

⁶² Treść porozumienia w: A. Anusz, *Niezależne Zrzeszenie Studentów 1980–1989*, Warszawa 1991, s. 150–165.

⁶³ IPN By 464/85, Meldunki dzienne komendantów miejskich MO w Toruniu i Grudziądzu, naczelników Wydziałów KW MO w Toruniu oraz kierowników podległych jednostek dotyczące sytuacji społeczno-politycznej w województwie toruńskim za okres od 16 do 28 lutego 1980 roku przesłane w ramach akcji operacyjno-zabezpieczającej kryptonim „Lato '80”, Meldunek z dnia 18 lutego, k. 58.

⁶⁴ W. Polak, *Najtrudniejsze egzaminy...*, s. 78–80.

krajowych władz partyjnych władz zagrożenie, bowiem to właśnie te środowiska będą naciskać na demokratyzację uczelni oraz reagować na wszelkie działania władz niezgodne z duchem porozumień sierpniowych.

Kryzys bydgoski

Przyczyną największego kryzysu na linii władza – „Solidarność” były wydarzenia, które miały miejsce 19 marca 1981 roku w Bydgoszczy⁶⁵. Wobec brutalnej akcji MO w bydgoskim budynku Wojewódzkiej Rady Narodowej (WRN), 20 marca 1981 r. zwołano na UMK obrady Prezydium Komisji Uczelnianej NSZZ „Solidarność”. W ich wyniku ogłoszono gotowość strajkową na UMK w dniu 20 marca 1980 r. od godz. 10.00 aż do odwołania. O godz. 11.00 rozpoczęto dwugodzinny strajk protestacyjny na toruńskiej uczelni (był on częścią strajku ostrzegawczego, ogłoszonego w dwóch regionach: toruńskim i bydgoskim)⁶⁶.

W ramach operacji „Lato '80” odnotowywano szereg informacji, które w optyce MO i SB zagrażały bezpieczeństwu. Masowo kolportowano ulotki, na których ukazywano wizerunek pobitego Jana Rulewskiego wraz z hasłami protestacyjnymi. Starano się je na bieżąco usuwać, poszukiwać ich autorów etc. Odnotowywano także przykłady manifestacji i haseł wznoszonych w obronie pobitego działacza oraz przeciwko MO i SB⁶⁷. Prowadzono też analizę prawną zarekwirowanych ulotek, np. „Precz z bandyckimi praktykami milicji i SB” co uznano za „znieważenie organów administracji państwowej przy użyciu środka masowej informacji, a więc uczynione publicznie i działanie to wyczerpuje znamiona przestępstwa”⁶⁸. Była to jedna z wielu ulotek protestacyjnych. Prezydium NSZZ „Solidarność” w Toruniu napisało: „W związku z napiętą sytuacją w Bydgoszczy zdarzeniem bez precedensu w historii polskiego systemu przedstawicielskiego, które miało

⁶⁵ Zob. K. Osiński, P. Rybarczyk, *Kryzys bydgoski 1981. Przyczyny, przebieg, konsekwencje*, Warszawa 2013; K. Osiński, *Wpływ NSZZ „Solidarność” na funkcjonowanie PZPR w województwie bydgoskim (zarys problemu)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2016, nr 1(27), s. 168.

⁶⁶ „Solidarność UMK. Biuletyn Informacyjno-Publicystyczny” 1981, nr 3, s. 40.

⁶⁷ IPN By 464/101, Informacje dzienne Komendanta Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Toruniu oraz jego zastępców do Ministra Spraw Wewnętrznych i Komendy Głównej Milicji Obywatelskiej dotyczące sytuacji społeczno-politycznej w województwie toruńskim za okres od 20 do 30 marca 1981 roku, Informacja z dnia 22 marca 1981 roku, k. 9.

⁶⁸ „W związku z brutalną akcją MO i SB w gmachu WRN w Bydgoszczy wieczorem dnia 19 marca 1981 roku wyrażamy zdecydowany protest i oburzenie [...] Dość bezkarności umundurowanych bandytów. Nie pozostaniemy obojętni. Nasza solidarność przesłania strach. Bać się będą Ci, którzy wydają się silni i bezkarni”, IPN By 464/101, Informacje dzienne Komendanta Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Toruniu oraz jego zastępców do Ministra Spraw Wewnętrznych i Komendy Głównej Milicji Obywatelskiej dotyczące sytuacji społeczno-politycznej w województwie toruńskim za okres od 20 do 35 marca 1981 roku, Notatka służbowa z oceny prawnej ulotki Niezależnego Zrzeszenia Studentów UMK z dnia 20 marca 1981 roku, k. 18.

miejsce podczas VI sesji WRN w Bydgoszczy w dniu 19.03.1981 Prezydium NSZZ «Solidarność» w Toruniu ogłasza od dnia 20.03.1981 godz. 6.00 gotowość strajkową województwa toruńskiego⁶⁹.

23 marca 1981 r. KU NSZZ „Solidarność” podjął decyzję o przekształceniu Komisji Uczelnianej oraz Komisji Oddziałowych w Komitety Strajkowe. Nowo powołany Komitet Strajkowy zalecił związkowcom noszenie opasek biało-czerwonych, wypuszczenie z zajęć studentów należących do NZSu, podporządkowanie się decyzji Krajowej Komisji Porozumiewawczej NSZZ „Solidarność” o formie strajku oraz przygotowanie pod względem organizacyjnym pomieszczeń uniwersyteckich do protestu⁷⁰. W odpowiedzi na kłamliwe próby wyjaśnienia przez władze przyczyn zajęć, które miały miejsce w Bydgoszczy⁷¹, Zarząd Uczelniany NZS UMK wydał oświadczenie: „W związku z brutalną akcją MO w dniu 19 marca 1981 r. w Bydgoszczy i pobiciem Jana Rulewskiego [...] Zarząd Uczelniany NZS ogłasza gotowość strajkową z dniem 23 marca 1981 r.”⁷² Zdecydowano się zwołać na ten dzień wiec protestacyjny w auli UMK.

Podczas wiecu, w którym wzięły udział 2000 studentów, potępiono brutalną akcję MO w gmachu WRN w Bydgoszczy oraz wysunięto żądania: „Rejestracji NSZZ Rolników Indywidualnych «Solidarność», podjęcia rozmów przez komisje rządowe z Krajową Komisją Porozumiewawczą NSZZ «Solidarność» i MKZ NSZZ «Solidarność», pociągnięcie do odpowiedzialności winnych zajęć w Sali WRN w Bydgoszczy, powierzenie dochodzenia w tej sprawie wiarygodnym instytucjom, umożliwienie dostępu przedstawicieli NSZZ «Solidarność» do środków masowego przekazu oraz poddanie działalności MO i SB kontroli społecznej”. Rezolucja w tej sprawie została przesłana I Sekretarzowi KC PZPR Stanisławowi Kani oraz premierowi Wojciechowi Jaruzelskiemu⁷³.

Protesty zostały poparte przez SZSP, który na nadzwyczajnym posiedzeniu Komitetu Wykonawczego podjął decyzję „o przystąpieniu do strajków organizowanych przez NSZZ «Solidarność» w związku z wydarzeniami bydgoskimi”⁷⁴. KU PZPR także przyłączyła się do wspólnych działań strajkowych: „Wyrażając

⁶⁹ IPN By 464/101, Informacje dzienne Komendanta Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Toruniu oraz jego zastępców do Ministra Spraw Wewnętrznych i Komendy Głównej Milicji Obywatelskiej dotyczące sytuacji społeczno-politycznej w województwie toruńskim za okres od 21 do 25 marca 1981 roku, Uchwała Prezydium MKZ NSZZ „Solidarność” w Toruniu, k. 20.

⁷⁰ AUMK, Protokoły z posiedzeń Komisji Uczelnianej NSZZ „Solidarność”, sygn. 1/32, Protokół z nadzwyczajnego posiedzenia Komisji Uczelnianej NSZZ „Solidarność” przy UMK odbytego w dniu 23 marca 1981 r., k. 75.

⁷¹ Propaganda partyjna podawała informacje o tym, że obrażenia Jana Rulewskiego powstały w wyniku upadku z roweru.

⁷² DŹS UMK, sygn. XVII – 1/d, Kolekcja NZS UMK, Ulotki, NZS. Oświadczenie z dnia 22 marca 1981 r.

⁷³ DŹS UMK, sygn. XXI-3/b, Kolekcja NZS UMK, „Informator NZS UMK” 26 III 1981, nr 2, s. 1.

⁷⁴ DŹS UMK, sygn. XVII – 1/d, Kolekcja NZS UMK, Socjalistyczny Związek Studentów Polskich, Oświadczenie Komitetu Wykonawczego Rady Uczelnianej Socjalistycznego Związku Studentów Polskich UMK.

głębką nadzieję, iż dramatyczny konflikt da się rozstrzygnąć Egzekutywa Komitetu Uczelnianego PZPR podejmuje decyzję o przystąpieniu do Komitetu Strajkowego na UMK⁷⁵.

Postawa organizacji partyjnej na UMK daleko odbiegała od zachowania i poglądów „pezetpeerowskich” władz wojewódzkich w Toruniu. Analizując zagrożenia bezpieczeństwa związane ze wzrostem fali strajkowej, członkowie Egzekutywy KW PZPR zwrócili uwagę na to, że napięta sytuacja może katastrofalnych skutków, czyli konfrontacji mogącej doprowadzić do rozlewu krwi. O eskalację oskarżono działaczy „Solidarności”, którzy zdaniem działaczy partyjnych dokonali aktu agresji na funkcjonariuszach SB i MO. Wobec tego przedstawiciele aparatu bezpieczeństwa potrzebowali silniejszego wsparcia ze strony partii; panowało przekonanie, że musi dojść do konfrontacji⁷⁶. Dla działaczy wojewódzkich struktur partyjnych kryzys bydgoski stanowił zagrożenie utratą wpływu na rozwój sytuacji i podważenia znaczenia wojewódzkich instancji partyjnych. „Z każdym dniem tracimy oddanych partii ludzi. Trzeba sobie jasno uświadomić, że gdyby nie było wydarzeń w Bydgoszczy, to znalazłby się inny pretekst do strajków. «Solidarność» wyraźnie dąży do ograniczenia władzy w kraju i robi to konsekwentnie” – czytamy w sprawozdaniu Egzekutywy PZPR⁷⁷.

Owoce współpracy pomiędzy organizacjami (Komisja Uczelniana NSZZ „Solidarność”, Związek Nauczycielstwa Polskiego, Komitet Uczelniany PZPR, Zarząd Uczelniany NZS i Rada Uczelniana SZSP) było spotkanie, które odbyło się 25 marca 1981 r. Powzięto na nim jednomyślnie uchwałę o powołaniu Ogólnouczelnianego Komitetu Strajkowego (OKS). W Prezydium OKSu znaleźli się: Tadeusz Grudziński, Piotr Kowalski, Krzysztof Lankauf, Zbigniew Nowek, Wacław Jabłoński. Następnego dnia OKS podjął decyzję o przyłączeniu się UMK do proklamowanego przez „Solidarność” czterogodzinnego strajku ostrzegawczego⁷⁸. Wzięła w nim udział praktycznie cała społeczność akademicka UMK⁷⁹.

Strajk ostrzegawczy na UMK odbył się w dniu 27 marca 1981 r., w godz. 8.00–12.00. Wówczas to wszyscy studenci i wielu nauczycieli akademickich stawili się w Instytutach: Fizyki, Chemii, Biologii, Geografii, Ekonomii, na Wydziale Prawa i Wydziale Sztuk Pięknych oraz w Collegium Maius⁸⁰. W tym czasie trwały strajki solidarnościowe w całym kraju. Wobec braku postępów w rokowaniach

⁷⁵ Oświadczenie Egzekutywy Komitetu Uczelnianego PZPR z dnia 25 marca 1981 r. w sprawie przygotowań do akcji strajkowej na UMK, w: *Rok walki...*, t. 1, s. 63.

⁷⁶ APT, KW PZPR, sygn. 1/IV/t. 23, Protokół nr 8/81 z obrad Egzekutywy KW PZPR w Toruniu z dnia 26 marca 1981 r., k. 224.

⁷⁷ APT, KW PZPR, sygn. 1/IV/t. 23, Protokół nr 8/81 z obrad Egzekutywy KW PZPR w Toruniu z dnia 26 marca 1981 r., k. 226.

⁷⁸ *Kalendarium*, „Głos Uczelni. Biuletyn Uniwersytetu Mikołaja Kopernika” 1981, nr 1–2, s. 107.

⁷⁹ AUMK, Protokoły z posiedzeń Komisji Uczelnianej NSZZ „Solidarność”, sygn. 1/32, Protokół z posiedzenia Komisji Uczelnianej z dn. 29 kwietnia 1981 r., k. 97.

⁸⁰ DŻS UMK, Kolekcja NZS UMK, sygn. XXI – 3/b, „Informator NZS UMK” 6 III 1981, nr 2, s. 1.

z władzami rozpoczęto przygotowania do strajku generalnego, który miał się odbyć 31 marca 1981 r. Jednak w związku z podpisaniem porozumienia warszawskiego do strajku generalnego nie doszło, odwołano także gotowość strajkową na UMK, a w dniu 1 kwietnia 1981 r. rozwiązało się Prezydium Ogólnouczelnianego Komitetu Strajkowego UMK⁸¹.

Kompromis nie zadowolił jednak żadnej ze stron. Działacze partyjni zarzucali delegacji rządowej zbytnią uległość wobec postulatów „Solidarności”. NSZZ „Solidarność” nie zyskała natomiast gwarancji realizacji innych postulatów. Środowisko związkowe podeszło do porozumienia z dużym sceptycyzmem zdając sobie sprawę, że nie zmienia ono napiętej sytuacji w państwie oraz nie wyczerpuje listy postulatów⁸². W raportach pojawiła się nawet informacja, że Andrzej Zybortowicz i Roman Bäcker wysłali do Lecha Wałęsy list, w którym wskazywali na szkodliwość strajku generalnego dla interesów społeczeństwa oraz proponowali powołanie Zespołu Alternatyw Strajkowych, które wypracowałyby koncepcję strajków⁸³. W raportach KW MO znajduje się także informacja o głosach oskarżających o doprowadzenie do napiętej sytuacji skrajne skrzydło w „Solidarności” i beton partyjni. Analizując opinię środowisk związanych z „Solidarnością” MO i SB szukała rozbieżności, które podkreślano dążąc do rozbicia związku. Po kryzysie bydgoskim zaczęły one narastać, co było naturalne dla tak licznej i zróżnicowanej struktury. Dla wojewódzkich i krajowych władz partyjnych sygnałem, że oddanie pola „Solidarności” oraz masowy protest może doprowadzić do destabilizacji i zagrożenia utratą kontroli przez PZPR nad sytuacją w państwie.

W stronę konfrontacji – IX Zjazd PZPR

O ile kryzys bydgoski pokazał siłę wsparcia społeczności akademickiej dla „Solidarności” oraz zakres oddziaływania związku, to przygotowania do IX Nadzwyczajnego Zjazdu PZPR egzemplifikowały zagrożenia utratą kontroli przez

⁸¹ „Solidarność UMK. Biuletyn informacyjno-publicystyczny” 1981, nr 3, s. 41; W. Polak, *Najtrudniejsze egzaminy...*, s. 82–89.

⁸² W jednym z raportów pisano: „Z posiadanych informacji wynika, że część aktywistów toruńskiego MKZ jest niezadowolona z porozumienia zawartego przez KKP z rządem. Uważają, że byli zbyt dobrze przygotowani do strajku generalnego, aby z niego zrezygnować. Twierdzą, że gdyby nie ugodowa postawa Lecha Wałęsy, zyskaliby znacznie więcej”, IPN By 464/102, Informacje dzienne Komendanta Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Toruniu oraz jego zastępców do Ministra Spraw Wewnętrznych i Komendy Głównej Milicji Obywatelskiej dotyczące sytuacji społeczno-politycznej w województwie toruńskim za okres od 1 do 30 kwietnia 1981 roku, Informacja z dnia 31 marca 1981 r., k. 19.

⁸³ IPN By 464/102, Informacje dzienne Komendanta Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Toruniu oraz jego zastępców do Ministra Spraw Wewnętrznych i Komendy Głównej Milicji Obywatelskiej dotyczące sytuacji społeczno-politycznej w województwie toruńskim za okres od 26 marca do 30 marca 1981 roku, Informacja z dnia 31 marca 1981 r., k. 167.

kierownictwo PZPR nad sytuacją w partii. Dla przedstawicieli struktur poziomych był on okazją do wprowadzenia niezbędnych reform w kierunku demokratyzacji. W celu wypracowania wspólnego stanowiska Komitet Uczelniany starał się nawiązać współpracę z innymi zakładami pracy w zakresie organizacji warsztatów dyskusyjnych między robotnikami, studentami i pracownikami nauki, spotkań egzekutyw, zebrań partyjnych i współpracy politycznej⁸⁴.

KU w swoich uchwałach kierował także krytyczne słowa w stronę kierownictwa partyjnego, co podważało jego legitymację do sprawowania władzy. Domagał się m.in. podjęcia przez partię czynności w kierunku pociągnięcia do odpowiedzialności politycznej osób odpowiedzialnych za kryzys w Polsce, zmiany składu Egzekutywy i Sekretariatu KW PZPR w Toruniu oraz wprowadzenia karnej odpowiedzialności dla osób, które dopuściły się grabieży dóbr materialnych. Przedstawiciele struktur poziomych liczyli na to, że postulowany przez nich kierunek zmian zostanie wytyczony przez IX Plenum KC PZPR. Omówiono na nim kwestię wyborów w partii przed IX Zjazdem PZPR oraz podjęto decyzję o wprowadzeniu zmian w regulaminie wyborów władz i delegatów. Według KU PZPR IX Plenum „nie spełniło jednak oczekiwań partii i społeczeństwa”. Nie wypowiedziało się bowiem w sprawach, które stanowiły istotę zmian demokratycznych w partii⁸⁵. W podobnym tonie KU ocenił X Plenum KC. W materiałach przygotowanych podczas zorganizowanego pogotowia partyjnego KK-POP, przedstawiciele struktur poziomych wskazywali m.in. na brak samokrytycznej oceny działalności Biura Politycznego, brak należytej oceny przyczyn kryzysu, brak ustosunkowania się BP do złej oceny finansowania środków masowego przekazu oraz brak oceny porozumień poziomych między organizacjami partyjnymi w terenie przez członków plenum KC⁸⁶.

IX Zjazd PZPR był okazją do kontrataku dla przedstawicieli wojewódzkich instancji partyjnych, którzy chcieli zachować swoją władzę i ograniczyć procesy demokratyczne także w samej partii. Egzekutywa KW PZPR przyjęła założenia organizacyjne dla zebrań i konferencji wyborczych we wszystkich POP, podczas których miały powstać projekty uchwał na IX Zjazd przedyskutowane podczas X Plenum KC oraz oceniona postawa członków partii pod względem jej konsolidacji. W praktyce oznaczało to chęć zwiększenia kontroli nad osobami „zagrożającymi jedności partii”⁸⁷. Zauważalny był dystans kierownictwa partyjnego

⁸⁴ Propozycje współpracy KU PZPR UMK z organizacjami partyjnymi zakładów pracy, w: *Rok walki...*, t. 1, s. 13.

⁸⁵ DZS UMK, Kolekcja NZS UMK, sygn. XVII – 1/d, KU PZPR, Uchwała Komitetu Uczelnianego PZPR na UMK w Toruniu w sprawie IX Plenum KC PZPR przyjęta w dniu 30 marca 1981 r. na wspólnym posiedzeniu z egzekutywami POP.

⁸⁶ Materiały Pogotowia Partyjnego KK-POP w Toruniu przyjęte w czasie X Plenum KC PZPR i adresowane do członków KC zebranych na X Plenum, w: *Rok walki...*, t. 2, s. 76.

⁸⁷ APT, sygn. 1/IV/t. 24, KW PZPR, Założenia organizacyjne zebrań i spotkań wyborczych przed IX Zjazdem PZPR, k. 1–5.

wobec działaczy struktur poziomych i ich postulatów. Działacze struktur poziomych zdecydowali się więc na zwołanie 15 kwietnia w Toruniu Przedjazdowego Forum Porozumienia Partyjnego, które miało przygotować materiały na IX Nadzwyczajny Zjazd Partii. Tworzono je w oparciu o postulaty POP, które zostały sformułowane w wyniku oddolnych konsultacji między członkami partii⁸⁸.

Na IX Zjeździe PZPR przedstawiciele struktur poziomych znaleźli się w mniejszości⁸⁹. Jednakże wpływ zwolenników umiarkowanej linii partii spowodował, że uwzględniono podczas zjazdu część postulatów „poziomek”, tj. organizację wspólnych zebrań, ściśle określenie kompetencji egzekutywy i plenarnych posiedzeń instancji, wprowadzenie rotacji we władzach partyjnych oraz zasadę rekomendacji przez macierzystą POP do pracy w aparacie partyjnym. Nie uwzględniono natomiast najważniejszych postulatów sformułowanych przez Przedjazdowe Forum Porozumienia Partyjnego, jak zakaz wyboru do centralnych władz partii zawodowych pracowników PZPR, „wotum zaufania” dla organów wykonawczych oraz wprowadzenie jednomandatowych okręgów wyborczych. Wyniki wyborów do władz centralnych potwierdziły ostateczną klęskę zwolenników struktur poziomych, choć odpadło też wielu przedstawicieli partyjnego betonu. W głosowaniu na I sekretarza zwyciężył Stanisław Kania, który otrzymał 2/3 głosów⁹⁰.

Egzekutywa KW PZPR oceniając zjazd stwierdziła, że choć delegacja toruńska nie reprezentowała jednego stanowiska, to udało się przedyskutować wszystkie najważniejsze postulaty. Zdaniem kierownictwa partii nie przeniosło się to niestety na dyskusję w społeczeństwie i wśród organizacji partyjnych⁹¹. Egzekutywa Komitetu Uczelnianego formułując stanowisko wobec sytuacji w kraju po IX Nadzwyczajnym Zjeździe stwierdziła że „pomimo wielu istotnych zdobyczy i dokonań programowych podczas IX Nadzwyczajnego Zjazdu Partii nie doszło do przełamania kryzysu tożsamości w partii. W ostatnich tygodniach pogłębił się

⁸⁸ AUMK, Uchwały Komisji Uczelnianej NSZZ „Solidarność” 1980–1981, sygn. 1/27, Stanowisko uczestników Przedjazdowego Forum Porozumienia Partyjnego przyjęte w Toruniu w dniu 15 kwietnia 1981 r., s. 9.

⁸⁹ Roman Bäcker pisał po latach: „Co prawda przeprowadzono w pełni demokratyczne wybory do władz wszystkich szczebli, ale nie spowodowało to jeszcze bezapelacyjnego kadrowego zwycięstwa działaczy struktur poziomych. KK-POP wygrała bezapelacyjnie wybory w trakcie toruńskiej konferencji miejskiej, ale już na konferencji wojewódzkiej uzyskiwała tylko kilka mandatów na zjazd, a we władzach wojewódzkich prawie nie było jej przedstawicieli. O ile struktury poziome wygrały całkowicie wybory w trakcie konferencji wojewódzkiej w Poznaniu, o tyle w wielu małych województwach po prostu nawet nie zaistniały. W rezultacie tylko dzięki bezpośredniemu wyborowi delegatów przez największe organizacje partyjne wielkich zakładów pracy udział delegatów związanych mniej lub bardziej ruchem struktur poziomych na IX Zjazd wynosił mniej więcej 5%”, R. Bäcker, *Struktury poziome PZPR...*, s. 316.

⁹⁰ Szerzej na temat zmian w KC PZPR T. Kozłowski, *PZPR a „Solidarność” 1980–1981*, w: *PZPR a „Solidarność”. Tajne dokumenty Biura Politycznego*, Warszawa 2013, s. 42.

⁹¹ APT, sygn. 1/IV/t. 25, KW PZPR, Protokół nr 14/81 z obrad Egzekutywy PZPR w Toruniu w dniu 24.07.1981 r., k. 8.

w wielu podstawowych ogniwach partyjnych stan apatii, rezygnacji i niezdolności do przeciwstawienia się dostrzeganym zagrożeniom”. Jednocześnie wyrażono zaniepokojenie wzrastającymi postawami konfrontacyjnymi zarówno w kierownictwie partii, jak i kierownictwie „Solidarności”⁹².

Po IX Zjeździe Partii zapanowała stagnacja w organizacji partyjnej na UMK. Mała frekwencja na zebraniach POP odzwierciedlała niską aktywność członków partii oraz niewiarę w działalność władz partyjnych. Wolne tempo procesu rozliczeń wpłynęło na brak akceptacji wobec poczynań władzy w społeczeństwie⁹³. Strukturom poziomym nie udało się odegrać roli bufora pomiędzy zwolennikami centralizacji w partii a społeczeństwem domagającym się przemian. Mała frekwencja na zebraniach POP odzwierciedlała niską aktywność członków partii oraz niewiarę w działalność władz partyjnych. Choć KU UMK wyróżniał się dużą aktywnością i zajmował stanowisko w ważnych dla społeczności akademickiej kwestiach, to wolne tempo procesu rozliczeń oraz brak realnej odnowy wpłynęły z kolei na brak akceptacji wobec poczynań władz przez środowisko akademickie⁹⁴.

Po 13 grudnia 1981 r. działacze struktur poziomych spotkały represje. Podobnie jak na innych uczelniach w okresie stanu wojennego, wszelkie pozastatutowe, a co za tym idzie niepodporządkowane władzom centralnym formy zrzeszenia członków PZPR uznano za działalność frakcyjną. Z instancji wojewódzkich usunięto działaczy związanych ze strukturami poziomymi, z Komitetów Zakładowych i Podstawowych Organizacji Partyjnych osoby uczestniczące w strajkach, czy te, które „uległy wpływom Solidarności”. Zakłady pracy zostały spacyfikowane na podstawie „Instrukcji kierowania partią w warunkach stanu zagrożenia bezpieczeństwa państwa”, która została wydana 10 grudnia 1981 roku. Rozległe uprawnienia zyskały organy wykonawcze oraz sekretariaty wojewódzkie. Na podstawie ich decyzji, część członków została wydalona z partii, inni sami oddali legitymacje partyjne. Internowano 7 działaczy toruńskich struktur poziomych (w tym Zbigniewa Iwanowa). 7 stycznia Egzekutywa KW rozwiązała uczelnianą organizację partyjną. Z pozostałymi działaczami prowadzono rozmowy weryfikacyjne, część osób wykluczono z partii dopiero jesienią 1982 r. (m.in. Kazimierza Wajdę)⁹⁵. Likwidacja struktur poziomych oznaczała wstrzymanie procesu reformy w partii.

⁹² APT, sygn. 173/V/t. 8, POP PZPR na prawach KU na Uniwersytecie im. Mikołaja Kopernika w Toruniu, Stanowisko Egzekutywy Komitetu Uczelnianego PZPR UMK w Toruniu z dnia 16 września 1981 roku w sprawie sytuacji politycznej w kraju.

⁹³ Komunikat z przebiegu posiedzenia plenarnego KK-POP z dnia 12.10.1981 r., w: *Rok walki...*, t. 2, s. 122–123.

⁹⁴ *Ibidem*, s. 122–123.

⁹⁵ Szerzej na temat „oczyszczania środowisk uniwersyteckich w okresie stanu wojennego”: R. Kozłowski, „*Solidarność w regionie toruńskim 13 XII 1981 – 31 VII 1984*”, Toruń 1988; P. Ośko, *op. cit.*, s. 275. Zob. też: R. Kozłowski, „*Solidarność w regionie toruńskim 13 XII 1981 – 31 VII 1984*”, Toruń 1988, s. 6; R. Bäcker, *Pomiędzy masami a aparatem...*; P. Gasztold, *Towarzysze z betonu. Dogmatyzm w PZPR 1980–1990*, Warszawa 2019, s. 206.

Walka o samorządność i autonomię Uczelni

Sprawą szczególnie ważną dla społeczności akademickiej w okresie pierwszej „Solidarności” było zagwarantowanie samorządności uczelniom wyższym. Nie biorąc pod uwagę opinii środowisk akademickich minister nauki szkolnictwa wyższego i techniki Janusz Górski powołał Komisję Kodyfikacyjną do Spraw Ustawy o Szkolnictwie Wyższym. Opracowała ona w styczniu 1981 r. „Tezy do projektu ustawy o szkolnictwie wyższym”, które miały być podstawą reformy szkolnictwa wyższego. Zostały w nim zawarte podstawowe informacje dotyczące zasad działania uczelni, opisana została rola Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki, ustrój i administracja uczelni, jej organów kolegialnych oraz jednoosobowych, zadań i obowiązków studentów, systemu organizacji studiów, funkcjonowania samorządu studenckiego oraz organizacji zrzeszających studentów. Określono także sposób awansu naukowego, przyznawania stopni oraz ról i zadań pracowników uczelni wyższych⁹⁶.

Spółeczność akademicka UMK nie przyjęła tych tez z entuzjazmem. Podczas posiedzenia senatu w dniu 24 lutego 1981 r. przyjęto „Stanowisko pracowników Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu w sprawie tez do projektu ustawy o szkolnictwie wyższym opracowanych przez Komisję Kodyfikacyjną”. Uznano je za dokument niespójny oraz wyrażono oczekiwania szerszych konsultacji społecznych oraz wpływu na ostateczny kształt ustawy wszystkich zainteresowanych środowisk. Dialog w sprawie nowej ustawy okazał się fikcją. Władze nie chciały rozszerzenia autonomii uczelni wyższych, więc przeciągały prace nad nową ustawą.

Wobec bierności władz w kwestii ustawowego jej zagwarantowania, senat Uniwersytetu Mikołaja Kopernika podjął decyzję o wyłonieniu nowych władz w drodze demokratycznych wyborów. Umożliwiły to zapisy porozumienia łódzkiego. Rektor Ryszard Bohr zaproponował, aby kadencja nowych nominatów na stanowiska rektorskie za lata 1981–1984 zaczęła się wyjątkowo 1 czerwca 1981 r.⁹⁷ 27 kwietnia 1981 r. odbyły się więc pierwsze wybory rektora UMK przeprowadzone według nowej ordynacji wyborczej. Za jedynym kandydatem – Stanisławem Dembińskim (byłym prorektorem) opowiedziało się 371 osób, przeciwko – 22, a 37 wstrzymało się od głosu. 86,3% zebranych wybrało go rektorem na kadencję 1981–1984. 13 maja 1981 r. odbyły się wybory władz prorektorskich. Prorektorem do spraw dydaktyki i wychowania został doc. dr hab. Władysław Bojarski, prorektorem do spraw nauki Jan Kopcewicz, prorektorem do spraw organizacji

⁹⁶ AUMK, Protokoły z posiedzeń Senatu 1980–1981, sygn. R-48/7, Tezy do projektu ustawy o szkolnictwie wyższym.

⁹⁷ AUMK, Protokoły z posiedzeń Senatu, sygn. R-48/1–13, Protokół z posiedzenia Senatu UMK z dnia 24 marca 1981 r., s. 124.

i rozwoju uczelni natomiast – Sławomir Kalembska⁹⁸. Nowo wybrani aktywnie włączali się do pracy nad projektem nowej ustawy o szkolnictwie wyższym oraz starali się chronić środowisko studenckie przed ingerencją władz w działalność uniwersytetu (także w okresie stanu wojennego).

W przeciwieństwie do przedstawicieli struktur poziomych wchodzących w skład Komitetu Uczelnianego, wojewódzkie władze partyjne oraz KW MO zmiany demokratyzacyjne na uczelni traktowały z daleko idącą rezerwą. W dokumentach Egzekutywy, Plenum czy raportach KW MO brakuje szerszych wzmianek na temat wyboru nowych władz UMK. Autonomia uczelni wyższych stała jednak w sprzeczności z chęcią podporządkowania społeczności akademickiej. W okresie stanu wojennego władze partyjne wróciły do nominacji władz uczelni. Rektor Stanisław Dembiński został odwołany ze stanowiska kilka miesięcy po wprowadzeniu stanu wojennego, co zaprzepaściło ideę wyboru władz uczelnianych przez społeczność akademicką. Władze negatywnie oceniły jego politykę personalną i dążenie do zagwarantowania autonomii UMK⁹⁹.

Władze partyjne w okresie pierwszej „Solidarności” nie były zainteresowane zagwarantowaniem autonomii uczelni. Przeciągające się prace legislacyjne nad ustawą o szkolnictwie wyższym doprowadziły do licznych napięć w środowisku akademickim. Najdłuższy strajk studentów Uniwersytetu Mikołaja Kopernika odbył się w dniach 19 listopada – 9 grudnia 1981 r. Spowodowany był sytuacją, która miała miejsce w Wyższej Szkole Inżynierskiej (WSI) w Radomiu. Funkcję rektora sprawował tam pułkownik Michał Hebda. 27 października 1980 r. w WSI przeprowadzono wybory według ordynacji nieuwzględniającej nowego projektu ustawy o szkolnictwie wyższym, w wyniku których Hebda ponownie został wybrany rektorem. W związku z tym w WSI w Radomiu studenci i pracownicy rozpoczęli strajk okupacyjny oraz sformułowali żądania: odwołania prof. Michała Hebdy ze stanowiska rektora oraz zagwarantowania demokratycznego trybu wyborów do władz uczelni¹⁰⁰.

Postulat demokratycznego wyboru władz WSI w Radomiu wiązał się ze sprawą ustawy o szkolnictwie wyższym. Jej kompromisowy projekt, który powstał w wyniku pracy zespołu prof. Zbigniewa Resicha został złożony w dniu 11 czerwca 1981 r. w ministerstwie. Do owego projektu władze wniosły poprawki, o których nie informowano środowiska studenckiego¹⁰¹. Opóźnienie prac legislacyjnych oraz zatajenie tekstu projektu nowej ustawy stały się bezpośrednią przyczyną wsparcia protestujących w Radomiu studentów przez środowisko naukowe. Strajk proklamowany przez NZS został poparty przez SZSP, która przyłączyła się do

⁹⁸ „Głos Uczelni. Biuletyn Uniwersytetu Mikołaja Kopernika” 1981, nr 1–2, s. 114.

⁹⁹ Zob. S. Kalembska, *Urywki wspomnień...*, Toruń 2009.

¹⁰⁰ W. Polak, *Najtrudniejsze egzaminy...*, s. 160.

¹⁰¹ DŹS UMK, sygn. XVII – 1/d, Kolekcja NZS UMK, „Strajk. Biuletyn SZSP UMK” 21 XI 1981, nr 2, s. 2.

bojkotu zajęć w dniu 19 listopada 1981 r. W związku z niepokojami wokół ustawy o szkolnictwie wyższym i w obliczu konfliktu radomskiego, Rada Uczelniana SZSP UMK wsparła protest¹⁰². W dniu 23 listopada 1981 r. odbyło się Walne Zebranie Delegatów NSZZ „Solidarność” przy UMK. Brał w nim udział rektor UMK Stanisław Dembiński oraz przedstawiciele Komitetu Strajkowego. Członkowie „Solidarności” głosowali nad sześcioma wariantami działań w sprawie strajku¹⁰³. Większość zebranych podjęła decyzję o podjęciu strajku ostrzegawczego w dniu 24 listopada 1981 r. Obok poparcia dla postulatów studentów sformułowano też własne żądania: ujawnienia uwag rządowych do projektu ustawy o szkolnictwie wyższym i zapewnienia, że do Sejmu zostaną wniesione protokoły rozbieżności do projektu społecznego wniesionego przez „Solidarność”. Jeśli te postulaty nie zostaną spełnione, „Solidarność” miała proklamować strajk właściwy¹⁰⁴.

Determinacja środowiska akademickiego wzmocniła siłę protestujących i kolejny raz okazała się dobrym narzędziem do wywarcia wpływu na władze. 25 listopada 1981 r. spełniony został jeden z postulatów strajkujących studentów. Projekt ustawy o szkolnictwie wyższym został wniesiony do komisji do spraw prac legislacyjnych sejm¹⁰⁵. Wobec spełnienia tego żądania NSZZ „Solidarność” wezwała NZS do zawieszenia akcji strajkowej i zobowiązała się do przejęcia pozostałych postulatów strajkujących w zakresie walki o korzystne brzmienie Ustawy. Komitet Strajkowy podjął decyzję o kontynuacji strajku, wobec niespełnienia przez władze wszystkich postulatów¹⁰⁶.

Służba Bezpieczeństwa poprzez działania operacyjne dążyła do rozbitcia jedności strajkujących. W meldunkach zwracano uwagę, że stanowisko jego członków nie jest jednoznaczne. „Wykorzystując posiadane możliwości operacyjne, zmierzamy do zajęcia przez senat UMK korzystnego politycznie stanowiska w przedmiotowej sprawie” oraz „w celu zniechęcenia środowiska studenckiego do dalszego udziału w strajku, Wydział III prowadzi stosowne działania operacyjne

¹⁰² W uchwale SZSP czytamy: „żądamy natychmiastowego wniesienia społecznego projektu ustawy o szkolnictwie wyższym do sejm¹⁰⁵ PRL i maksymalnego przyspieszenia uchwalenia tejże ustawy [...] Popieramy żądania społeczności akademickiej WSI Radom, dotyczące odwołania prof. Hebdy ze stanowiska”, DŻS UMK, sygn. XVII – 1/d., Kolekcja NZS UMK, Socjalistyczny Związek Studentów Polskich, Uchwała SZSP w Toruniu z dnia 18.11.1981 r.

¹⁰³ 1 wariant: bez strajku, 2 – strajk ostrzegawczy, 3 – strajk 27 h, 4 – strajk 48 h, 5 – strajk 72 h, 6 – strajk bezterminowy.

¹⁰⁴ DŻS UMK, Kolekcja NZS UMK, sygn. XXI – 3/b, „Biuletyn Strajkowy NZS UMK” 23 XI 1981, nr 7, s. 3.

¹⁰⁵ DŻS UMK, Kolekcja NZS UMK, „Biuletyn Strajkowy NZS UMK”, sygn. XXI – 3/b, 25 listopada 1981 r., nr 10, s. 1.

¹⁰⁶ NZS skierował w tym celu pismo do studentów, które miało ich zachęcić do strajku, w którym pisał: „Głucho jakoś z wyrazami poparcia dla Was ze strony «Solidarności»”, DŻS UMK, Kolekcja NZS UMK, sygn. XXI – 3/b, „Biuletyn Strajkowy NZS UMK” 28 XI 1981, nr 13, s. 1.

przy wykorzystaniu możliwości po linii propagandowej UMK¹⁰⁷. Służbom nie udało się jednak wpłynąć znacząco na Senat, który 25 listopada wyraził obawy o losy ustawy o szkolnictwie wyższym popierając protest studentów¹⁰⁸.

Odmienne stanowisko w tej sprawie zajęło SZSP. W uchwale Prezydium Związku z dnia 26 listopada 1981 r. czytamy: „Po zapoznaniu się z materiałami przedstawionymi przez Komisję Plenarną RU SZSP UMK do spraw WSI w Radomiu oraz w związku z wniesieniem do Sejmu PRL projektu Ustawy o Szkolnictwie Wyższym postanawia co następuje: 1. Wycofać z żądań strajkowych postulat dotyczący WSI w Radomiu, 2. [...] zmienić formę protestu ze strajku okupacyjnego na formę gotowości strajkowej od godz. 12.00 dnia 27 listopada 1981 r. do chwili uzyskania od specjalnego wysłannika RU SZSP informacji o pracach Komisji Sejmowej, 3. Po zapoznaniu się z informacjami Sejmu PRL odwołać gotowość strajkową i rozwiązać strajk¹⁰⁹. Jednocześnie Rada Uczelniana SZSP skierowała do studentów apel o zaprzestanie strajków i powrót do nauki¹¹⁰. Decyzja toruńskiej SZSP została podjęta pod wpływem nacisków ze strony Komitetu Centralnego i Komitetu Wojewódzkiego PZPR na zakończenie protestu i wywołała ogromne oburzenie wśród strajkujących studentów UMK¹¹¹.

Przeciągający się protest skłonił także władze UMK do przyjęcia oświadczenia: „Senat wyraża najwyższe zaniepokojenie faktem przedłużania się strajku i stwierdza, że kontynuacja strajku w jego obecnej formie doprowadzi w najbliższym czasie do powstania zaległości, które nie będą mogły być odrobione bez poważniejszych zmian w toku studiów¹¹². Brak poparcia ze strony innych środowisk na UMK nie umniejszał determinacji działaczy NZS, walczących o realizację wystosowanych do władz postulatów. Komitet Strajkowy w odpowiedzi na apel SZSP skierował do studentów pismo zatytułowane *Dlaczego dalej strajk?* Wyjaśniał

¹⁰⁷ IPN By 464/121, Meldunki dzienne komendantów miejskich MO w Toruniu i Grudziądzu, naczelników Wydziałów KW MO w Toruniu oraz kierowników podległych jednostek dotyczące sytuacji społeczno-politycznej w województwie toruńskim za okres od 21 do 30 listopada 1981, Meldunek z dnia 25 listopada, k. 123.

¹⁰⁸ IPN By 464/121, Meldunki dzienne komendantów miejskich MO w Toruniu i Grudziądzu, naczelników Wydziałów KW MO w Toruniu oraz kierowników podległych jednostek dotyczące sytuacji społeczno-politycznej w województwie toruńskim za okres od 21 do 30 listopada 1981, Meldunek z dnia 26 listopada, k. 151.

¹⁰⁹ DŹS UMK, Kolekcja NZS UMK, sygn. XXI 3/b, „Strajk. Biuletyn SZSP UMK” 26 XI 1981, nr 5, s. 1.

¹¹⁰ „My karni i wierni jedynie słusznej sprawie [...] już dawno powierzyliśmy wszystkie nasze sprawy naszemu ministrowi, który jest czułym opiekunem całej uczącej się młodzieży w Polsce [...] Nie dajcie się zwieść przesączonej imperializmem propagandzie tych społecznych wyrzutków z dysydenckiej organizacji NZS”, DŹS UMK, Kolekcja NZS UMK, sygn. XVII – 1/d, „Biuletyn strajkowy. Wydanie specjalne”, s. 6.

¹¹¹ Zob. szerzej: W. Polak, *Najtrudniejsze egzaminy...*, s. 189–194.

¹¹² AUMK, Protokoły z posiedzeń Senatu 1981–1982, sygn. R-49/1-3, R-48/14-15, Protokół z nadzwyczajnego posiedzenia Senatu Akademickiego UMK w dniu 2 grudnia 1981 r., s. 112.

w nim przyczyny kontynuacji protestu, czyli walkę o to, aby wybory na WSI były zgodne z prawem. „Pozostawienie sprawy Radomia może nas postawić na pozycji przegranej, a do tego nie można dopuścić” – pisali członkowie NZS-u¹¹³.

W ostatnich meldunkach prowadzonych w ramach akcji „Lato '80” podkreślane jest zniechęcenie do akcji strajkowej: „Systematycznie wzrasta ilość osób gotowych uczestniczyć w zajęciach. Wskazuje się duży nieład w komitecie strajkowym, który nie orientuje się, jak przebiega akcja w poszczególnych obiektach. Mówi się także, że znaczna część pracowników dydaktycznych generalnie popierających żądania studentów jest przeciwna strajkowi okupacyjnemu, który ich zdaniem przynosi więcej szkód aniżeli pożytku”¹¹⁴. Działania SB związane z chęcią rozbicia jedności strajkujących wobec przedłużającej się akcji strajkowej były coraz skuteczniejsze. Mimo wzrastającego napięcia i braku jednoznacznego poparcia ze strony całej społeczności akademickiej, większość studentów zdecydowała się jednak kontynuować protest¹¹⁵. 5 grudnia 1981 r. rektorzy polskich uczelni skierowali apel do Krajowego Komitetu Koordynacyjnego NZS w sprawie zakończenia strajków i umożliwienia przeprowadzenia zajęć dydaktycznych w dniu 8 grudnia 1981 r. Zdaniem rektorów, w momencie, kiedy strajki utraciły swoją siłę oddziaływania, studenci nie powinni hamować dłużej procesu dydaktycznego. Wobec bierności władz państwowych rektorzy postanowili wziąć sprawy w swoje ręce. W celu przeprowadzenia niezbędnych zmian utworzono Konferencję Rektorów Szkół Wyższych¹¹⁶, która wzięła na siebie odpowiedzialność za wynegocjowanie godnego kompromisu¹¹⁷.

¹¹³ *Ibidem*, s. 2.

¹¹⁴ IPN By 464/118, Meldunki dzienne komendantów miejskich MO w Toruniu i Grudziądzu, naczelników Wydziałów KW MO w Toruniu oraz kierowników podległych jednostek dotyczące sytuacji społeczno-politycznej w województwie toruńskim za okres od 1 do 13 grudnia 1981, Meldunek z dnia 1 grudnia 1981 roku, k. 14.

¹¹⁵ Dane z dnia 4 grudnia 1981 r. mówią o 2682 osobach strajkujących na UMK. 1720 studentów prowadziło protest czynny w budynkach dydaktycznych, 855 bierny w akademikach (których nie opuszczali, budynki były oplakatowane, akademiki posiadały swoje komitety strajkowe), a 87 osób nie mogących strajkować (np. niepełnosprawni) solidaryzowało się ze strajkującymi DZS UMK, Kolekcja NZS UMK, sygn. XXI – 3/b, „Biuletyn Strajkowy NZS UMK” 4 XII 1981, nr 21, s. 2.

¹¹⁶ Została ona rozwiązana zaraz po wprowadzeniu stanu wojennego, co świadczyło o niechęci władz do jakiegokolwiek kompromisu.

¹¹⁷ Wydane przez nich Oświadczenie brzmiało następująco: „Konferencja Rektorów Uczelni Polskich postanawia przejąć prowadzenie dalszych działań mediacyjnych zmierzających do przeprowadzenia demokratycznych wyborów akademickich w WSI Radom”. Ponadto Konferencja Rektorów wzięła na siebie odpowiedzialność za stworzenie miejsc pracy dla zwolnionych pracowników WSI, a w razie braku rozwiązania konfliktu przejęła na siebie koordynację działalności protestacyjnej całej społeczności akademickiej. W dokumencie zaznaczono jednocześnie, że rektorzy podejmą kroki w celu możliwie najszybszego wprowadzenia w życie ustawy o szkolnictwie wyższym, a do czasu gdy to nastąpi, zgłoszą senatom swoich uczelni projekt upoważnienia konferencji do podejmowania decyzji rozstrzygających konflikt w imieniu całej społeczności akademickiej; „Biuletyn Strajkowy NZS UMK” 6 XII 1981, nr 24.

9 grudnia 1981 r. decyzją komitetu strajkowego zakończył się strajk toruńskich studentów. Wzięło w nim udział 70% młodzieży uczącej się na UMK. Stał się on dla nich „szkołą postawy obywatelskiej”¹¹⁸. Musieli oni w dużej mierze sami zmierzyć się z problemami organizacyjnymi. Z czasem kadra naukowa i „Solidarność” UMK oraz KU PZPR patrzyła ze sceptycyzmem na protest studentów. Sukces strajkujących studentów był połowiczny, ale nie wynikało to z sytuacji w Toruniu, lecz z rozstrzygnięć ogólnopolskich, które podzielały także wojewódzkie władze partyjne. Rząd wniósł co prawda do sejmu projekt ustawy o szkolnictwie wyższym, o który toczyła się batalia przez wiele miesięcy. Natomiast 12/13 grudnia 1981 r. na obszarze całej Polski został wprowadzony stan wojenny. W tym kontekście decyzja o pozytywnym rozstrzygnięciu legislacyjnym kwestii demokratyzacji uczelni była cynizmem ze strony władz. Ustawa nie została bowiem uchwalona przez sejm w pierwotnym kształcie, a zdobycze demokratyczne, o które walczono w latach 1980–1981 zostały im odebrane.

Podsumowanie

Toruń w okresie pierwszej „Solidarności” był ważnym ośrodkiem dla procesu zmian, które miały miejsce w Polsce. Szczególną rolę odgrywał Uniwersytet Mikołaja Kopernika. Współpraca pomiędzy robotnikami a pracownikami naukowymi zaowocowała powstaniem ruchu struktur poziomych. Komitet Uczelniany PZPR, który występowało w roli POP stał się orędownikiem zmian współpracując z uczelnianą „Solidarnością” i Niezależnym Zrzeszeniem Studentów. Narzędziem nacisku na władze w walce o demokratyzację uczelni wyższych były strajki, pokazujące zdolności mobilizacyjne toruńskiej społeczności akademickiej. Budziło to obawy aparatu bezpieczeństwa, który traktował wszelkie formy „niepokojów społecznych” jako „zagrożenie bezpieczeństwa”.

Na procesy decentralizacyjne w partii oraz demokratyzację uczelni ze sceptycyzmem patrzyły wojewódzkie władze partyjne. Obawiały się utraty kontroli nad sytuacją w regionie oraz wpływu na procesy decyzyjne w partii. Zmiany, które miały miejsce w centralnym i wojewódzkim kierownictwie PZPR po sierpniu 1980 r., miały kosmetyczny charakter, a pod hasłami „odnowy” kryła się chęć centralizacji partii. Mimo podejmowanych prób wojewódzkie władze partyjne nie były w stanie przeciwdziałać spontanicznym procesom mającym miejsce na toruńskiej uczelni. Nie zdołały kontrolować Komitetu Uczelnianego, który często reprezentował stanowisko zbliżone do „Solidarności” i podejmował współpracę z uczelnianymi władzami związku. Represje zastosowane wobec Zbigniewa

¹¹⁸ AUMK, Protokoły z posiedzeń Rady Wydziału Sztuk Pięknych 1981/1982, sygn. SP – 34/1, Protokół z posiedzenia Rady Wydziału Sztuk Pięknych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu z dnia 12.01.1982 r., s. 3.

Iwanowa mobilizowały tylko środowisko akademickie w walce o wspólną sprawę. Nawet jeśli nie kończyły się one pozytywnym rozstrzygnięciem, świadczyły o dużej skuteczności działań społeczności akademickiej.

Okazją do odzyskania wpływu na sytuację w partii dla instancji wojewódzkich był okres przygotowawczy i IX Zjazd PZPR, podczas którego klęskę ponieśli przedstawiciele struktur poziomych. Wstrzymało to proces odnowy w partii, nie zatrzymało jednak spontanicznych działań demokratyzacyjnych, których wojewódzkie władze partyjne nie były w stanie kontrolować tj. objęcie stanowisk przez nowo wybrane władze UMK, czy walka zmianę ustawy o szkolnictwie wyższym. Jesienny strajk toruńskich studentów zwiastował eskalację postaw konfrontacyjnych. Kierownictwo PZPR, które nie potrafiło poradzić sobie z erozją legitymacji, musiało odwołać się do rozwiązań siłowych. Stan wojenny przekreślił wszelkie próby porozumienia, a proces „oczyszczenia” w partii ze zwolenników demokratycznego podejmowania decyzji świadczył nie tylko o cynizmie władz, ale także wskazywał na ich prawdziwe intencje związane z chęcią podporządkowania sobie społeczeństwa.

The Authorities' Reactions to Security Threats Resulting from the Democratic Changes at the Nicolaus Copernicus University (Summary)

The Nicolaus Copernicus University in Torun played a vital role in the process of democratic transformation during the early period of the 'Solidarity' movement. It was here that the first movement of so-called horizontal structures started, which dominated the University Committee of the Polish United Workers' Party (PUWP). The university community could exert pressure – through the University Committee 'Solidarity' or the Independent Students' Association – on the authorities to fulfil the freedom demands. The subsequent frictions between the authorities and the 'Solidarity' showed that threat of confrontation was caused by the Voivodship Committee of the PUWP's fear of losing control over the Torun area. This article aims to present the response of the authorities to security threats, which, in their perspective, resulted from the democratic changes taking place at the Nicolaus Copernicus University in Torun during the first 'Solidarity' period. This made it possible to solve the research problem to what extent the voivodship leaders were able to control the potential security threats related to the democratic changes occurring at the NCU. The diagnosis of security threats carried out by the security apparatus, the attitude of the party leadership towards the democratic changes and horizontal structures have been analysed as well as the crises of that period which influenced the academic community, and the undergoing changes taking place at the university.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Dokumenty Życia Społecznego Biblioteki Głównej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika:

Kolekcja NZS UMK: XXI – 3/b (czasopisma)

Kolekcja NZS UMK: XVII – 1/d (ulotki)

Archiwum Państwowe w Toruniu:

KW PZPR, POP na prawach KU UMK w Toruniu sygn. 173/II

KW PZPR, Plenum, sygn. 1/II

KW PZPR, Egzekutywa KW sygn. 1/IV

Instytut Pamięci Narodowej:

IPN By 464/42-92 99-102;109-124 Meldunki dzienne komendantów miejskich MO w Toruniu i Grudziądzu, naczelników Wydziałów KW MO w Toruniu oraz kierowników podległych jednostek dotyczące sytuacji społeczno-politycznej w województwie toruńskim za okres od 16 do 28 lutego 1980 roku przesłane w ramach akcji operacyjno-zabezpieczającej kryptonim „Lato '80”

IPN By 464/103-108, 68-98, Informacje dzienne Komendanta Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Toruniu oraz jego zastępców do Ministra Spraw Wewnętrznych i Komendy Głównej Milicji Obywatelskiej dotyczące sytuacji społeczno-politycznej w województwie toruńskim za okres od lipca 1980 do grudnia 1981

Archiwum Akt Nowych

AAN, KC PZPR, sygn. XII/3613, Wystąpienie Z. Iwanowa na Partyjnym Forum Dyskusyjnym w Szczecinie w dniu 14 maja 1981 roku

Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika:

Protokoły z posiedzeń Komisji Uczelnianej NSZZ „Solidarność”, sygn. 1/32

Komitet Uczelniany PZPR sygn. R-48/1-13

Protokoły z posiedzeń Senatu 1980–1981, sygn. R-48/1-13

Protokoły z posiedzeń Komisji Uczelnianej NSZZ „Solidarność”, sygn. 1/32

Protokoły Rady Wydziału Mat-Fiz-Chem 1980–1981, sygn. WM-50/7

Kopie protokołów Rady Wydziału Prawa i Administracji 1980–1981, sygn. WP-31/2, 1981–1982, sygn. WP-31/3.

Uchwały Komisji Uczelnianej NSZZ „Solidarność” 1980–1981, sygn. 1/27

Protokoły z posiedzeń Komisji Uczelnianej NSZZ „Solidarność” przy UMK, sygn. 1/32

Protokoły z posiedzeń Rady Wydziału Sztuk Pięknych 1981/1982, sygn. SP-34/1

Wydawnictwa zwarte

Anusz A., *Niezależne Zrzeszenie Studentów 1980–1989*, Warszawa 1991

Balcerowicz B., *Bezpieczeństwo polityczne Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2004

Bäcker R., *Struktury poziome w Toruniu*, Warszawa 1990

Bełkot J., *Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu w latach 1945–1985*, Toruń 1986

Kalembka S., *Urywki wspomnień...*, Toruń 2009

Kowalczyk R., *Studenci '81*, Warszawa 2000

Kozłowski R., „Solidarność” w regionie toruńskim 13 XII 1981 – 31 VII 1984, Toruń 1988

Osiński K., Rybarczyk P., *Kryzys bydgoski 1981. Przyczyny, przebieg, konsekwencje*, Warszawa 2013

Rok Walki. Komitet Uczelniany PZPR, oprac. R. Bäcker, t. 1: *Dokumenty Komitetu Uczelnianego PZPR (wrzesień 1980 – wrzesień 1981)*, t. 2: *Dokumenty Komisji Konsultacyjno-Porozumiewawczej Organizacji Politycznych w Toruniu (październik 1980 – październik 1981)*, Toruń 1981

Pokruszyński W., *Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka*, Józefów 2012

Polak W., *Sierpień nad Drwęcą i Wisłą. Strajki i protesty w Toruniu i województwie toruńskim latem 1980 r.*, Gdańsk 2010

Polak W., *Najtrudniejsze egzaminy. Niezależny Związek Studentów Uniwersytetu Mikołaja Kopernika na tle wydarzeń w kraju i regionie (1980 – 1982)*, Toruń 2001

Polak W., *Wydawnictwo Alternatywy. Z dziejów gdańskiej poligrafii podziemnej*, Gdańsk–Toruń–Bydgoszcz 2009

- Tajne dokumenty Biura Politycznego*, wstęp T. Kozłowski, Warszawa 2013
- Skład osobowy UMK. Rok akademicki 1981/1982*, oprac. M. Kiejdo, A. Ciechanowski, M. Heza, S. Piotrowska, Toruń 1981
- Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2002
- Zalewski S., *Bezpieczeństwo polityczne państwa*, Siedlce 2010

Artykuły

- Bäcker R., *Struktury poziome PZPR*, w: *Opozycja demokratyczna w PRL w latach 1976–1981*, red. W. Polak, J. Kufel, P. Ruchlewski, Gdańsk 2012, s. 304–327.
- Bäcker R., *Pomiędzy masami a aparatem. Struktury poziome w Toruniu (1980–1981)*, w: *Społeczeństwo polskie w dobie modernizacji. Polacy i Niemcy w XIX i XX wieku*, red. R. Bäcker, M. Chamot, Z. Karpus, Toruń 2000, s. 405–420.
- Czaputowicz J., *Bezpieczeństwo w teoriach stosunków międzynarodowych*, w: *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Teoria i praktyka*, red. K. Żukrowska, M. Grącik, Warszawa 2006, s. 47–78.
- Gasztold P., *Partia zjednoczona czy podzielona? Różne nurty PZPR w ostatniej dekadzie PRL*, „Annales Universitatis Pedagogicae Cracoviensis”, *Studia Politologica* 10, 2013, s. 174–192.
- Galij-Skarbińska S., Polak W., *Opór i trwanie: środowisko akademickie Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu w latach osiemdziesiątych – próba syntezy*, w: *Polskie uczelnie w latach osiemdziesiątych: studia*, red. T. Gąsowski, Warszawa 2015, s. 124–162.
- Kozłowski R., *Uniwersytet Mikołaja Kopernika w okresie pierwszej Solidarności 1980–1981*, „Dzieje Najnowsze” 2006, nr 4, s. 179–195.
- Kozłowski R., *Uwarunkowania polityczne działalności Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu w latach 1945–1989*, „Zapiski Historyczne” 1999, z. 1, s. 87–127.
- Osiński K., *Wpływ NSZZ „Solidarność” na funkcjonowanie PZPR w województwie bydgoskim (zarys problemu)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2016, nr 1 (27), s. 168–196.
- Polak W., *Wydarzenia polityczne na UMK w latach 1980–1989*, w: *60-lecie Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu*, red. Cz. Łapicz, W. Wróblewski, Toruń 2006, s. 62–78
- Szumski J., *Zanim wyrosły poziomy. Zbigniew Iwanów do września 1980 r.*, w: *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2014*, red. J. Szumski, Ł. Kamiński, Warszawa 2015, s. 178–188.
- Ośko P., *Struktury poziome PZPR w warszawskim środowisku naukowym w latach 1980–1981*, „Polska 1944/45–1989. Studia i materiały” 16, 2018, s. 245–280.
- Pawlikowska I., *Bezpieczeństwo jako cel polityki zagranicznej państwa*, w: *Wstęp do polityki zagranicznej państwa*, Toruń 2005, s. 59–78.

Prasa

- „Głos Uczelni. Biuletyn UMK”
- „Immunitet. Niezależny Biuletyn Studencki”
- „Informator NZS UMK”
- „Rytm Czasu”
- „Solidarność UMK. Biuletyn Informacyjno-Publicystyczny”
- „Strajk. Biuletyn SZSP UMK”
- „Strajk, Biuletyn RU SZSP UMK”

Jakub Kufel, dr, historyk, politolog, doktor nauk społecznych. Adiunkt w Instytucie Bezpieczeństwa Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Pracownik naukowy w Europejskim Centrum Solidarności. Autor, redaktor licznych prac z zakresu bezpieczeństwa, myśli politycznej i najnowszej historii Polski m.in. J. Kufel, *Między konfliktem a współdziałaniem. Linie zróżnicowania programowego KOR i ROPCio w latach 1976–1980*, Toruń 2017; *Miejsce Polski w Europie. Kwestie międzynarodowe*

w myśli politycznej opozycji w latach 1976–1989, oprac. J. Olaszek, T. Kozłowski, P. Ruchlewski, J. Kufel, Gdańsk 2020.

Kontakt: j.kufel@umk.pl

Wojciech Polak, prof., historyk, profesor nauk humanistycznych. Przewodniczący Kolegium Instytutu Pamięci Narodowej; kierował Ośrodkiem Badań Historycznych Europejskiego Centrum Solidarności w latach 2010–2014. Autor licznych książek na temat najnowszej historii Polski m.in. *Najtrudniejsze egzaminy. Niezależne Zrzeszenie Studentów Uniwersytetu Mikołaja Kopernika na tle wydarzeń w kraju i regionie (1980–1982)*, Toruń 2001; *Stan wojenny – pierwsze dni*, Gdańsk 2006.

Kontakt: wp@umk.pl